

วารสารวิชาการ
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย¹
The Critiques of Capitalism in Thai Literature

เสาวณิต จุลวงศ์

อ.ด.(วรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ), ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ภาควิชาภาษาไทยและภาษาวัฒนธรรมตะวันออก
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Journal of Humanities and Social Sciences

¹ เรียบเรียงจากรายงานการวิจัยเรื่อง ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย ได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนสนับสนุนการวิจัย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

A b s t r a c t

This research, The Critiques of Capitalism in Thai Literature, aims to scrutinize 30 Thai short stories and novels during 3 decades, from 1987 to 22nd May 2014, to investigate thoughts embedded in the critiques of capitalism in Thai literature. The study shows that the representations of capitalism in 30 Thai literary works are critiques, not reflections. Thai literature presents that capitalism in Thailand are involved with the decline of Thai ways of life, the loss of humanity, the loss of natural source and environment, the corruption in bureaucracy, politics, and private sectors, and, finally, the economic crisis together with the return to countryside. These issues are differently emphasized in each decade, depending on the politic-economy and social situations. In addition, the thoughts of the critiques are based on 3 ideologies which are Humanism, Marxism, and Conservatism.

Keywords:

Capitalism, Capitalism in Thai literature,
Contemporary Thai literature

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย เป็นการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมไทยในช่วง 3 ทศวรรษ ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ถึงทศวรรษ 2550 (พ.ศ.2557) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวความคิดในการวิพากษ์ทุนนิยมในนวนิยายและเรื่องสั้นไทยจากการศึกษาวรรณกรรมไทยจำนวน 30 เรื่อง ผลการศึกษาปรากฏให้เห็นว่าการนำเสนอทุนนิยมวรรณกรรมไทยในช่วงสามทศวรรษนั้นเป็นการวิพากษ์ทุนนิยมในมิติต่างๆ คือความล่มสลายของวิถีชนบทและวิถีชีวิตไทย การสูญเสียมนุษยธรรมและความเป็นมนุษย์ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความฉ้อฉลในระบบราชการ การเมือง และเอกชน และสุดท้ายคือวิกฤติเศรษฐกิจและการกลับสู่ชนบท วรรณกรรมไทยแต่ละช่วงทศวรรษเน้นการนำเสนอประเด็นในมิติเหล่านี้แตกต่างกัน และจากการศึกษาแนวความคิดในการวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทยในช่วงเวลาดังกล่าว พบว่าการนำเสนอประเด็นวิพากษ์ทุนนิยมต่างๆ นั้นสัมพันธ์กับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคม และมีพื้นฐานอยู่บนอุดมการณ์ความคิด 3 ประการ คือ อุดมการณ์มนุษยนิยม อุดมการณ์ลัทธิมาร์กซ์ และอุดมการณ์อนุรักษนิยม

คำสำคัญ:

ทุนนิยม ทุนนิยมในวรรณกรรมไทย วรรณกรรมไทยร่วมสมัย

บทนำ

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้เข้ามาสู่สังคมไทยเป็นเวลานานแล้ว แต่มีลักษณะแตกต่างกับสังคมยุโรปแหล่งกำเนิดของทุนนิยมเนื่องจากเมื่อแรกที่ทุนนิยมเข้าสู่สังคมไทยมีการปรับตัวเข้ากับรูปแบบเศรษฐกิจและสังคมของไทยในช่วงเวลานั้น (ดู สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, 2523) และได้เปลี่ยนแปลงปรับตัวไปตามสภาพความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองจนถึงปัจจุบัน ตั้งแต่รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เข้าบริหารประเทศในปี 2531 เป็นต้นมาเศรษฐกิจไทยเริ่มเข้าสู่ระบบทุนนิยมเต็มที่ ทั้งภาคอุตสาหกรรม การส่งออก การค้าระหว่างประเทศ การท่องเที่ยว แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลและศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง แต่การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจของประเทศยังคงเป็นไปตามระบบทุนนิยมโดยเปิดเสรีทั้งภาคอุตสาหกรรม ภาคอสังหาริมทรัพย์ และการเงินการธนาคาร ภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่อันสืบเนื่องจากการเติบโตของเศรษฐกิจในช่วงทศวรรษ 2530 นำมาสู่วิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 หรือที่เรียกกันว่า “วิกฤติต้มยำกุ้ง” ปรากฏการณ์ที่ตามมาคือกระแสต่อต้านทุนนิยมและการพัฒนา ความล้มเหลวของเศรษฐกิจในช่วงเวลาดังกล่าว ภาวะโลกาภิวัตน์และกระแสทุนนิยมข้ามชาติของโลกยุคใหม่ทำให้สังคมไทยเกิดความไม่ไว้วางใจ หวั่นกลัวทุนนิยมในฐานะภัยคุกคามจากโลกภายนอกโดยเฉพาะตะวันตก ก่อให้เกิดกระแสตื่นตัวของแนวคิดชุมชนนิยมและท้องถิ่นนิยม หลังการรัฐประหาร 2549 กลุ่มอำนาจเก่าได้พยายามเข้ามาจัดระเบียบอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ แต่โลกาภิวัตน์ทำให้ประเทศไทยไม่สามารถดำรงอยู่โดยตัดขาดการเชื่อมโยงกับโลกได้เนืองด้วยในปัจจุบันกระแสทุนนิยมได้แผ่ขยายกลายเป็นระบบเศรษฐกิจหลักของโลก และประเทศไทยต้องพึ่งพารายได้จากเศรษฐกิจระบบทุนนิยม ผู้คนก็ต้องพึ่งพาสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นจากระบบทุนนิยมในการดำเนินชีวิต สังคมไทยจึงมีความพลวัตไปกับทุนนิยมในด้านวิถีชีวิตและการบริโภคของผู้คน แต่ก็มีความปรารถนาที่ดำรงคุณค่าแบบดั้งเดิมเอาไว้

ทุนนิยมไทยดังกล่าวสัมพันธ์กับการนำเสนอเนื้อหาในวรรณกรรมไทยมาโดยตลอด ประเด็นที่นวนิยายและเรื่องสั้นนิยมนำเสนอคือผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจระบบทุนนิยม แต่กระนั้นการศึกษาเกี่ยวกับทุนนิยมในวรรณกรรมไทยส่วนใหญ่มักเป็นผลจากการวิเคราะห์แก่นเรื่อง แนวคิด ภาพสะท้อนสังคม และโลกทัศน์ของนักเขียนจากวรรณกรรมที่ศึกษา ไม่ปรากฏการศึกษาที่มุ่งค้นหาคำตอบเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในไทยโดยตรง เท่าที่ปรากฏพบว่าการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับเศรษฐกิจทุนนิยมโดยตรงคือวิทยานิพนธ์ดุษฎิบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง “ผลกระทบวิกฤติเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์กับโลกทัศน์นักเขียนไทย: ภาพสะท้อนสังคมและการเมืองจากวรรณกรรมประเภทเรื่องสั้น ระหว่างปี พ.ศ.2540-2544” ของเกศินี จุฑาวิจิตร (2548) ซึ่งได้ปรับปรุงและตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ “มอง” เรื่อง “ให้ ‘เห็น’ ภาพ: ภาพสะท้อนสังคมและโลกทัศน์ของนักเขียนจากเรื่องสั้นยุควิกฤติเศรษฐกิจ (2550) งานวิจัยดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าเรื่องสั้นในช่วงเวลาดังกล่าวนำเสนอภาพสังคมเมืองและชนบทแตกต่างกับเรื่องสั้นในยุคก่อนวิกฤติเศรษฐกิจอย่างมาก โลกทัศน์ของนักเขียนปรากฏทั้งโลกทัศน์แบบจารีตและโลกทัศน์แบบสมัยใหม่ที่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและเสรีนิยมโดยที่ “โลกทัศน์ของนักเขียนถูกกระทบน้อยมาก” เนื่องจาก “(นักเขียน) ตีความว่าวิกฤติเศรษฐกิจเป็นเพียงวิกฤติการณ์ทางการเงิน” และ “สาเหตุอีกส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากการพอใจที่จะอยู่ในกรอบความคิดและจินตนาการของโลกทุนนิยมอันเนื่องมาจากอำนาจของแนวคิดเสรีนิยม” ดังนั้นแม้นักเขียนจะเห็นภาพด้านลบของสังคมภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่ “พวกเขาก็อาจเห็นว่า นี่อาจเป็น ‘แบบฉบับของสังคมที่ดีที่สุด’ ที่มีความเป็นไปได้ ในแง่นี้ผลงานการเขียนของพวกเขาจึงเป็นบทประพันธ์ที่ผลิตซ้ำอุดมการณ์กระแสหลักและเสริมความแข็งแกร่งให้กับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีในปัจจุบัน” (311-312)

ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

อาจกล่าวได้ว่างานวิจัยของเกศินีใช้วิกฤติเศรษฐกิจของระบบทุนนิยมมาเป็นบริบทของวรรณกรรมในการศึกษาวิจัย ให้เห็นว่าทุนนิยมส่งผลต่อโลกทัศน์ของนักเขียนและโครงสร้างในการผูกเรื่อง แม้งานวิจัยจะเสนอให้เห็นถึงความขัดแย้ง (paradox) ในกลุ่มวรรณกรรมที่ศึกษา แต่ข้อสรุปที่มองว่านักเขียน “พอใจที่จะอยู่ในกรอบความคิดและจินตนาการของโลกทุนนิยม” นั้นอาจยังเป็นข้อสรุปที่ได้แย้งได้ เนื่องจากการนำเสนอทุนนิยมในวรรณกรรมไทยมิใช่การนำเสนอเพียง “ภาพสะท้อน” หากแต่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ทุนนิยมที่มีแนวความคิดบางอย่างเป็นฐาน

ในการวิจัยเรื่องทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย ผู้วิจัยจึงมุ่งหมายที่จะชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมไทยที่นำเสนอผลกระทบของทุนนิยมในช่วงที่เศรษฐกิจรุ่งเรืองหรือช่วงเศรษฐกิจตกต่ำเป็นวิกฤตินั้นแท้ที่จริงแล้วมีการวิพากษ์ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแฝงอยู่ในเรื่องโดยได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดที่เผยแพร่ในช่วงเวลาต่างๆ แสดงให้เห็นถึงการต่อต้าน ต่อรองหรือประนีประนอมกับทุนนิยมในแต่ละช่วงเวลา

งานวิจัยเรื่อง ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย นี้กำหนดที่จะศึกษาเรื่องสั้นและนวนิยายไทยที่แต่งขึ้นในช่วงตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นพัฒนาลักษณะทุนนิยมเสรี ถึงทศวรรษ 2550 ก่อนรัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557 ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสำคัญที่อาจจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภาวะเศรษฐกิจหลัง 2557 โดยกำหนดเลือกเฉพาะเรื่องที่มีการวิพากษ์เศรษฐกิจแบบทุนนิยมผ่านแนวคิด เนื้อเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา หรือบทบรรยายหรือพรรณนา โดยคัดเลือกผลงานเด่นหรือผลงานของนักเขียนเด่นซึ่งเผยแพร่ครั้งแรกในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นตัวแทนของการวิพากษ์ทุนนิยมแต่ละทศวรรษ ทศวรรษละ 10 เรื่อง ได้แก่

ทศวรรษ 2530	ทศวรรษ 2540	ทศวรรษ 2550 (2557)
โลกใบเล็กของซัลมาน (2533)	สิงห์สาโท (2543)	แปรรวด (2551)
เมืองโพล์เพล้ (2535)	ผู้จัดการมรดก (2543)	ดอยไฟที่บ้านปิน (2552)
หมู่บ้านท่าเข็น (2535)	จิตแตก! (2545)	วิญญาณที่ถูกเนรเทศ (2552)
นครภูเขาติ (2536)	ความสุขของกะทิ (2546)	ผู้บริโภคในประเทศโลกที่สาม (2553)
แนวรบด้านตะวันตก เหตุการณ์ไม่สิ้น (2537)	และความสุขของกะทิ	ดวงใจฉัน (2554)
ดอกไม้ปลายรุ้ง (2539)	ตอนตามหาพระจันทร์ (2549)	ได้ร่วมในรักดี (2554)
การสังหารหมู่ (2539)	หมานคร (2546)	สนิมทองคำ (2554)
คืนดาวตก (2539)	ตานะอุห์มี (2547)	มนต์รักอ่าวทองคำ (2555)
จดหมายถึงประธานรัฐสภา (2539)	บ้านเคยอยู่ (เพื่อชีวิต) (2548)	แผ่นดินของใคร (2556)
ดินน้ำลมไฟ (2539)	ลูกสาวภูษี (2549)	กึ่งขากึ่งหัน (2557)
	นาครเขษม (2549)	
	รอยเดิม (2549)	

การวิจัยเรื่องทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมนี้ทำให้เห็นมุมมองและความเปลี่ยนแปลงทางความคิดเกี่ยวกับทุนนิยมในช่วงเศรษฐกิจการเมืองไทยที่ผ่านมา ส่งผลให้เกิดความเข้าใจความคิดและความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย เข้าใจมุมมองสังคมไทยส่วนหนึ่งที่มีต่อทุนนิยมผ่านแนวความคิดในวรรณกรรม และทำให้เข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมปัจจุบันที่ประเด็นเรื่องทุนนิยมกลายมาเป็นเงื่อนไขในการเคลื่อนไหวทางการเมืองและสังคม ซึ่งอาจเป็นการสร้างความเข้าใจและการปรับตัวในการเดินหน้าสู่อนาคตต่อไป

ทุนนิยมและทุนนิยมในไทย

ทุนนิยม หรือ capitalism หมายถึงระบบเศรษฐกิจระบบหนึ่ง ซึ่งมีนิยามสั้นๆ ง่ายๆ ว่าคือ “the investment of money in order to make a profit” (Fulcher, 2004, 14) คือการใช้เงินลงทุนเพื่อสร้างผลกำไร แต่นอกจากคำอธิบายสั้นๆ และง่าย ๆ นี้ เศรษฐกิจระบบทุนนิยมยังมีความซับซ้อนซึ่งเกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ในการครอบครองทรัพยากร เป้าหมายการผลิต รวมไปถึง

ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

ระบบและกลไกต่างๆ ดังที่พจนานุกรมศัพท์เศรษฐศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้คำอธิบายว่าทุนนิยมหมายถึง “ระบบเศรษฐกิจที่เอกชนมีบทบาทสำคัญ ในการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และเป็นผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552, 97) มีลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ ประการแรก มีกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร (ownership of resources) ประการที่สอง มีเสรีภาพ ในการประกอบการ (freedom of enterprise) ประการที่สาม มีกำไรเป็น เครื่องจูงใจ (profit motive) และประการสุดท้าย คือมีการใช้ระบบราคา (price system) เป็นเครื่องมือในการตัดสินใจพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, 2542, 55) และมีหลักการสำคัญคือ เอกชนหรือองค์กร ธุรกิจสามารถใช้ปัจจัยการผลิตได้อย่างเสรีโดยที่รัฐไม่เข้ามาแทรกแซง การทำงาน ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจะขับเคลื่อนโดยการแข่งขันภายใต้ กลไกตลาดและมีกำไรเป็นสิ่งจูงใจให้ผลิตสินค้าและบริการ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552, 97)

ทุนนิยมเริ่มจากการเกิดขึ้นของเศรษฐกิจแบบพาณิชยนิยมภายหลังการเสื่อมสลายของระบบศักดินา ระบบพาณิชยนิยมซึ่งเกิดขึ้นหลังจากระบบ ศักดินาเสื่อมลง มีฐานความคิดว่าความมั่งคั่งของประเทศเห็นได้จากกำไร ทั้งหมดที่เกิดจากการค้าขาย ประเทศที่มีดินแดนมากจากการมีอาณานิคม จึงมีทรัพยากรและตลาดสำหรับค้าขายมาก ทำให้เกิดความมั่งคั่ง อย่างไร ก็ตาม แม้พาณิชยนิยมในยุคอาณานิคมจะมุ่งแสวงหากำไร แต่ยังไม่ถือว่า มีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เพราะแม้จะมีการลงทุนที่เป็นระบบเพื่อสร้าง ผลกำไร แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจทั้งหมดเท่านั้น (ศรายันและ ชาติล, 2554, 13) ขณะที่ลักษณะสำคัญของเศรษฐกิจระบบทุนนิยมคือ ระบบเศรษฐกิจทั้งหมดขึ้นอยู่กับการลงทุนเพื่อการผลิตสินค้า ไม่ใช่แค่ การแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าเท่านั้น (Fulcher, 2004, 14)

จุดเริ่มต้นของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมคือการพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่ง ส่งผลให้เกิดการพัฒนา ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เนื่องจากระบบการผลิต แบบอุตสาหกรรมได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจกผลผลิต

รวมทั้งโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคมชั้น (ครายอัน และ ชาติล, 2554, น.51) กล่าวคือการผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มีแรงงานรับจ้างเป็นฐานที่สำคัญ (Fulcher, 2004, 15) นายทุนเป็นผู้จ่ายค่าแรงให้แก่แรงงานรับจ้าง รวมถึงเป็นผู้จ่ายเงินสำหรับปัจจัยการผลิตอื่นๆ ที่ใช้ในการผลิตสินค้าออกขายเพื่อเก็บเกี่ยวผลกำไรซึ่งเป็นเงินจำนวนที่ได้รับเกินจากที่ใช้จ่ายไปในการผลิตสินค้านั้น ในระบบนี้ คนทำงาน หรือ “แรงงาน” ยังชีพด้วยรายได้จากค่าจ้างทำงานที่ผู้ว่าจ้างหรือนายทุนจ่ายให้ ซึ่งนับเป็นสิ่งสำคัญเนื่องจากในสังคมทุนนิยม บัณฑิตบุคคลจำเป็นต้องใช้เงินในการดำรงชีวิต เพราะบัณฑิตบุคคลมิได้ผลิตสิ่งของเครื่องใช้ด้วยตัวเอง จึงต้องสะสมเงินตราเพื่อซื้อหาปัจจัยยังชีพ ต่างกับสังคมดั้งเดิมที่ปัจจัยยังชีพผลิตขึ้นโดยบัณฑิตบุคคลหรือเป็นการผลิตในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ เช่น อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย หรือแม้กระทั่งยารักษาโรค การที่แรงงานต้องยังชีพด้วยการจับจ่ายใช้สอยทำให้ลักษณะสำคัญที่ตามมากับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมคือการบริโภค ตั้งแต่การบริโภคปัจจัยสี่ที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานไปจนถึงการบริโภคความสะดวกสบาย ความหรูหรา ความสุข อันนำมาซึ่งการผลิตสิ่งใหม่ๆ ขึ้นในสังคมและขยายเพิ่มขึ้น

ในประเทศไทย การอธิบายกำเนิดและพัฒนาการของทุนนิยมมักเริ่มต้นตั้งแต่ยุคเศรษฐกิจระบบพาณิชย์นิยม และมักกล่าวถึงสนธิสัญญาเบาว์ริงว่ามีความสำคัญในการเริ่มต้นการติดต่อค้าขายระหว่างไทยกับต่างชาติมากขึ้น ในเศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพ (2546, 124) กล่าวว่าสนธิสัญญาฉบับนี้ทำให้บริษัทต่างชาติ (ตะวันตก) เข้ามาตั้งร้านในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก เนื่องจากสยามเป็นตลาดสำหรับสินค้าอุตสาหกรรมจากตะวันตก ขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งสินค้าส่งออก “ข้าวปทุมธานี” คือสินค้าประเภทข้าว ไม้สัก ดีบุก น้ำตาล และยาง บริษัทต่างชาติเข้ามาลงทุนในอุตสาหกรรมเหล่านั้นและก่อให้เกิดกิจการใหม่ๆ อย่างไรก็ตาม ธุรกิจชาติตะวันตกไม่สามารถเติบโตได้อย่างเต็มที่เนื่องจากรัฐบาลสยามไม่ให้การสนับสนุนรูปแบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่แข่งขันเสรีหรือกึ่งเสรี แต่กลับให้ความสำคัญแก่ระบบการจัดเก็บ

ภาวการณ์และการค้าขายมากกว่า และแม้ว่าต่อมามีการผลิตเพื่อการค้าขายเพิ่มมากขึ้น ระบบเศรษฐกิจในรูปแบบการผลิตเพื่อยังชีพลดลงและขายเป็นการผลิตเพื่อค้าขาย แต่ก็ยังไม่เข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2523) ซึ่งหมายความว่าไทยยังมิได้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างแท้จริง อีกทั้งเมื่อพิจารณาจากกระบวนการสะสมทุนของชนชั้นนายทุนซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของระบบทุนนิยม การสะสมทุนในไทยต่างกับยุโรปตรงที่นายทุนไทยในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาริงไม่เป็นปรปักษ์กับชนชั้นปกครองเดิมอันทำให้นายทุนต้องอาศัยการคุ้มครองรวมถึงระดมทุนส่วนหนึ่งจากระบบราชการซึ่งรวมศูนย์อยู่ใต้สถาบันพระมหากษัตริย์ เพื่อดำเนินกิจการ ทำให้เกิด “นายทุนข้าราชการ” ซึ่งได้รับผลประโยชน์จากการจัดเก็บภาษีและกิจการส่งออก แม้ว่าจะมีการขยายตัวของการค้าและมีการลงทุนจากภายในและภายนอก แต่เนื่องจากการลงทุนและแสวงหาผลกำไรร่วมกันระหว่างชนชั้นปกครองเดิมกับกลุ่มนายทุนต่างชาติหรือเชื้อสายต่างชาติที่เกิดขึ้นใหม่ ทำให้ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมแต่อย่างใด (สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, 2523, 77-112) ยิ่งไปกว่านั้น การใช้นโยบายชาตินิยมทางเศรษฐกิจในการบริหารประเทศของรัฐบาลหลังสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัฐเข้าไปดำเนินการการผลิตต่างๆ ในรูปของรัฐวิสาหกิจ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโดยรัฐที่ไทยพยายามใช้ในช่วงแรกคือระบบที่รัฐเข้าไปเป็นผู้ประกอบการเอง และเป็นผู้ส่งเสริมภาคเอกชนด้วย แต่ต่อมาได้กลายมาเป็นระบบที่รัฐเข้าไปส่งเสริมและเพาะเลี้ยงการพัฒนาทุนนิยมในภาคเอกชน (สุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2523, 151) ทำให้เกิดลักษณะเศรษฐกิจทุนนิยมโดยรัฐ (state capitalism) ขึ้นในไทย

เศรษฐกิจไทยเริ่มต้นพัฒนาเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมในช่วงทศวรรษ 2510 และเริ่มการพัฒนาประเทศไปเป็นประเทศอุตสาหกรรมแทนประเทศเกษตรกรรม ในต้นทศวรรษ 2530 ไทยได้รับขนานนามเป็น “ประเทศอุตสาหกรรมใหม่” (NICs) และปลายทศวรรษ 2530 นักวิเคราะห์ยอมรับกันมากขึ้นว่า “ได้เกิดระบบทุนนิยมในเศรษฐกิจไทยขึ้นจริงๆ” (ผาสุก และ

เบเกอร์, 2546, 179) อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ลักษณะธุรกิจประเภทธนาคารเริ่มเติบโตขึ้นในสมัยรัฐบาลทหารช่วงทศวรรษ 2510 ธุรกิจการเงินการธนาคารกลายเป็นภาคธุรกิจที่สำคัญในการผลักดันแนวนโยบายเศรษฐกิจไทย โดยในทศวรรษ 2530 รัฐบาลเริ่มดำเนินนโยบายเปิดเสรีการเงินต่อเนื่องมาตั้งแต่รัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ (2531-2534) นายอานันท์ ปันยารชุน (2534-2535) และนายชวน หลีกภัย (2535-2538) ทำให้ไทยเข้าสู่ยุคทุนนิยมการเงินการธนาคาร เงินลงทุนจากต่างประเทศหลั่งไหลเข้าไทย แต่เงินลงทุนที่ไหลเข้ามาเป็นจำนวนมากนี้มากเกินไปกว่าสถานะตลาดที่แท้จริงจะรับได้ ส่งผลให้เกิดสภาวะทุนล้นเกิน ทั้งการเก็งกำไรในการลงทุนภาคอสังหาริมทรัพย์ยังกดดันทำให้เกิดภาวะฟองสบู่ กลายเป็นวิกฤติเศรษฐกิจครั้งใหญ่ในปี 2540 ที่รู้จักในชื่อ “วิกฤติต้มยำกุ้ง”

ในช่วงเวลาหลังวิกฤติเศรษฐกิจ ขนบหรือท้องถิ่นถูกยกให้เป็นทางรอดของเศรษฐกิจไทย ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงเสนอ และเศรษฐศาสตร์แนวพุทธซึ่งพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) และอริชัย พันธเสน เสนอไว้กลายเป็นทฤษฎีที่ถูกยกขึ้นมาด้านเศรษฐกิจระบบทุนนิยม มีนักคิดหลายคนสนับสนุนแนวคิดนี้โดยมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาเศรษฐกิจการเกษตรและเศรษฐกิจในชนบทขึ้นมาทดแทน อย่างไรก็ตาม กระแสโลกาภิวัตน์ที่พัฒนาและแผ่ขยายเข้าสู่ไทยในทศวรรษ 2540 ทำให้ไทยอาจไม่สามารถดำรงแนวคิดดังกล่าวได้ เมื่อ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร (ยศในขณะนั้น) ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี 2544 เขาผลักดันเศรษฐกิจทุนนิยมข้ามชาติ ทำให้เศรษฐกิจของไทยเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจโลกมากขึ้น ทิศทางของเศรษฐกิจหลักของประเทศเริ่มเปลี่ยนจากอุตสาหกรรมการผลิตไปเน้นอุตสาหกรรมบริการ แต่ขณะเดียวกันรัฐบาลก็ดำเนินนโยบายกระจายและกระตุ้นเศรษฐกิจระดับท้องถิ่นหรือรากหญ้าไปพร้อมกันด้วย ส่งผลให้เกิดเศรษฐกิจในต่างจังหวัดเติบโตและเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจโลกได้โดยไม่ต้องผ่านศูนย์กลางหรือเมืองหลวง

ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

หลังการปรับตัวของเศรษฐกิจไทยหลังวิกฤติเศรษฐกิจ ประเทศไทย ประสบความสำเร็จในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจจากเกษตรกรรม มาสู่อุตสาหกรรมและบริการ แต่การเติบโตของเศรษฐกิจในต่างจังหวัดทั้ง ภาคอุตสาหกรรมและบริการทำให้ความต้องการด้านพื้นที่ พลังงาน แรงงาน เพิ่มขึ้น เกิดการย้ายถิ่นฐาน ปัญหาและความขัดแย้งเรื่องที่ดิน ปัญหาและความขัดแย้งด้านการพัฒนาแหล่งพลังงาน รวมไปถึงปัญหาและความขัดแย้ง ด้านทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรทางวัฒนธรรม ขณะเดียวกันเศรษฐกิจ รูปแบบใหม่ทำให้ไทยต้องเชื่อมโยงเศรษฐกิจโลกมากขึ้นและเข้าสู่ลักษณะ ทุนนิยมเสรีข้ามชาติที่ทุนจากแหล่งต่างๆ ไหลเวียนเข้าออกประเทศ นอกจาก นั้น ประเทศเริ่มเวียนกลับเข้าสู่ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองอีกครั้งกระทั่ง เกิดรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 ซึ่งทำให้เกิดการชะงักงันเพราะแม้ว่าจะ มีรัฐบาลจากการเลือกตั้งเข้ามาบริหารประเทศ แต่ก็ไม่สามารถบริหาร ประเทศไปได้อย่างราบรื่น และสุดท้ายก็นำมาสู่การรัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557 และเศรษฐกิจของประเทศอยู่ภายใต้การบริหารของรัฐบาลทหารอีกครั้ง

ประเด็นวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทยสามทศวรรษ

จากการศึกษาวรรณกรรมไทยในช่วงสามทศวรรษ ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ถึง 2550 (2557) ผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมแต่ละเรื่องอาจกล่าวถึงทุนนิยม หลากหลายประเด็นในเรื่องเดียว หรือมุ่งเฉพาะประเด็นใดประเด็นหนึ่ง และ อาจนำเสนอเป็นแนวคิดสำคัญ หรือเป็นเพียงส่วนประกอบแฝงซ่อนอยู่ในเรื่อง เรื่องราวและความคิดเกี่ยวกับทุนนิยมในวรรณกรรมที่นำมาศึกษาสามารถ แบ่งได้เป็นมิติต่างๆ ดังนี้

1. ทุนนิยมกับวิถีชนบทและวิถีชีวิตไทย

ความล่มสลายของวิถีชนบทและวิถีชีวิตไทยเป็นประเด็นที่ปรากฏ วรรณกรรมไทยเพิ่มมากขึ้นในช่วงเวลาที่ไทยขยายการลงทุนทางเศรษฐกิจ เข้าไปในพื้นที่ชนบท ภายใต้กระแสเศรษฐกิจทุนนิยมและโลกาภิวัตน์หลัง 2530 วรรณกรรมมีแนวโน้มที่จะกล่าวโทษทุนนิยมในฐานะพลังที่เข้าไปผลักดัน

ให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่ความล่มสลายของวิถีชีวิตดั้งเดิม พลังของทุนที่เข้ามาอย่างเข้มข้น รุนแรง ทำให้ชาวบ้านไม่อาจต้านทานได้ โลกาวัดันฎวรณกรรมโยงว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจระบบทุนนิยม เนื่องจากการเชื่อมโยงโลกทั้งมวลเข้าด้วยกันส่วนหนึ่งมาจากการแผ่ขยายการเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจและการค้า การขยายตัวของทุนนิยมโลกที่เข้าสู่ไทยและขยายสู่ชนบท ทุนที่สร้างความเปลี่ยนแปลงนั้นเข้ามาในหลายรูปแบบ ทั้งธุรกิจการเกษตร การท่องเที่ยว อุตสาหกรรม การค้าขาย วรรณกรรมนำเสนอให้เห็นถึงผลกระทบที่การลงทุนทางเศรษฐกิจจากนายทุนจากนอกพื้นที่กระทบต่อคนในพื้นที่ ทำให้ชนบทถูกรุกล้ำและชุมชนล่มสลายดังใน "โลกใบเล็กของชลมาน" (2533) หมูบ้านท่าเหิน (2535) "นครภูขาชาติ" (2536) "บ้านเคยอยู่(เพื่อชีวิต)" (2549) วิญญาณที่ถูกเนรเทศ (2552) สนิมทองคำ (2554) วรรณกรรมอีกส่วนหนึ่งนำเสนอปัญหาจากการคุมคามของธุรกิจภาคการเกษตรซึ่งเกี่ยวเนื่องกับที่ดินและการผูกขาดทางธุรกิจที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน เช่น ดอยไฟที่บ้านปิน (2552) แผ่นดินของใคร (2556)

แม้ว่าภาพลบของทุนนิยมในฐานะตัวการของความเปลี่ยนแปลงและความสิ้นสูญของวิถีชีวิตดั้งเดิมอันสงบสุข แต่การที่โลกวิวัฒน์ไปสู่ความเปลี่ยนแปลงและทุนนิยมกลายเป็นระบบเศรษฐกิจหลักของโลก และไทยกลายเป็นประเทศทุนนิยม วรรณกรรมไทยได้มีปฏิกิริยาโต้ตอบกับสภาพการณ์ดังกล่าวโดยนำเสนอถึงการแสวงหาประโยชน์จากระบบทุนนิยมด้วย เช่น เมืองโพล์เพล้ (2535) สิงห์สาโท (2543) ดวงใจอันนี้ (2554)

กล่าวได้ว่าในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างทุนนิยมกับวิถีชีวิตชนบทหรือวิถีชีวิตแบบไทยๆ วรรณกรรมส่วนใหญ่นำเสนอภาพการทำธุรกิจในระบบทุนนิยมว่าทำลายวิถีเกษตรแบบหมู่บ้านยุคดั้งเดิม ทำลายชีวิตครอบครัวขยายซึ่งเป็นลักษณะวิถีชีวิตสังคมไทยยุคเกษตรกรรม ยิ่งไปกว่านั้นยังทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยและแทนที่ด้วยวิถีอาชีพที่พึ่งพิงเทคโนโลยีจากตะวันตก ลดทอนคุณค่าภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นเพียงวัตถุดิบสำหรับการอนุรักษ์

และขายเป็นสินค้าวัฒนธรรมเท่านั้น ขณะที่บางส่วนเสนอว่าทุนนิยมเป็นวิถีทางเศรษฐกิจที่ชุมชนสามารถฉกฉวยใช้ประโยชน์ได้

2. ทุนนิยมกับมนุษยธรรมและความเป็นมนุษย์

ประเด็นหนึ่งเกี่ยวกับทุนนิยมที่วรรณกรรมไทยในสามทศวรรษมักหยิบยกมาแสดงให้เห็นว่าเป็นผลพวงหรือผลกระทบจากเศรษฐกิจระบบทุนนิยมคือการสูญเสียความเป็นมนุษย์ หรือมนุษยธรรม (humanity) คือความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ หรือมีความตระหนักถึงความเป็นมนุษย์ที่มีเกียรติภูมิศักดิ์ศรี มีคุณค่า มีความดีงาม

เหยื่อของระบบทุนนิยมมักถูกนำเสนอว่าถูกเอารัดเอาเปรียบ ตกอยู่ในภาวะจำยอมที่ต้องสูญเสียความเป็นมนุษย์ กลายเป็นฟันเฟืองหนึ่งของระบบไม่ว่าจะโดยเต็มใจหรือไม่ ที่สำคัญ การกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบมีส่วนทำให้บุคคลนั้นสูญเสียความเป็นมนุษย์ของตนเอง ขณะที่ด้านของนายทุนวรรณกรรมไทยมักแสดงให้เห็นว่าฝ่ายนายทุนไม่ตระหนักถึงความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น มุ่งแสวงหากำไรโดยการเอารัดเอาเปรียบผู้ที่ด้อยกว่าอย่างไร้ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ ไปจนถึงขั่นลดทอนความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น ซึ่งส่งผลให้นายทุนเองถูกครอบงำด้วยอุดมการณ์ทุนนิยมและสูญเสียความเป็นมนุษย์ไปด้วย ดังปรากฏใน “โลกใบเล็กของซัลมาน” (2533) “แนวรบด้านตะวันตก เหตุการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง” (2537) *ดอกไม้ปลายรุ้ง* (2539) “คืนดาวตก” (2539) “การสังหารหมู่” (2539) หรือ *หมานคร* (2546) และ *นาครเขมร* (2549) นอกจากนี้วรรณกรรมยังนำเสนอความทุกข์จากการสูญเสียความเป็นตัวเองแบบมนุษยนิยม หรือสูญเสียความเป็นมนุษย์จากสภาพสังคมแบบทุนนิยม เช่น *ตัวละครในสิ่งทีเสาทิ* (2543) *หมานคร* (2546) “รอยเดิม” (2549) *วิญญาณที่ถูกเนรเทศ* (2552)

อาจกล่าวได้ว่า การนำเสนอทุนนิยมเชื่อมโยงกับมนุษยธรรมและความเป็นมนุษย์นั้น วรรณกรรมบางส่วนนำเสนอภาพความไร้มนุษยธรรมแบบเก่าที่คุ้นเคยในวรรณกรรมไทยก่อน 2530 คือการใช้กำลังเข้าทำลายกันอย่างไร้มนุษยธรรมเช่น *สนิมทองคำ* (2554) *มนต์รักอ่าวทองคำ* (2555)

หรือวิญญานที่ถูกเนรเทศ (2552) แต่กล่าวได้ว่าแนวโน้มใหม่ที่เกิดขึ้นคือ การนำเสนอการสูญเสียความเป็นมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์ไร้ความสุข สูญเสียตัวตน สูญเสียเมตตารธรรมในใจ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์เด่นในช่วงทศวรรษ 2530 ที่สังคมไทยเปลี่ยนผ่านสู่การเป็นสังคมทุนนิยมเต็มตัว

3. ทุนนิยมกับทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

ปัญหาความสิ้นสูญของทรัพยากรธรรมชาติเป็นประเด็นสำคัญอีก ประเด็นหนึ่งที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์เศรษฐกิจระบบทุนนิยมใน วรรณกรรมหลัง 2530 โดยเชื่อมโยงความเสียหายของทรัพยากรธรรมชาติ กับการลงทุนในเศรษฐกิจระบบทุนนิยม และเชื่อมโยงไปกับเรื่องธุรกิจกับ การเมืองด้วยในบางเรื่อง

ในทศวรรษ 2530 วรรณกรรมไทยยังนำเสนอปัญหาความเติบโตทาง เศรษฐกิจและโอกาสในการลงทุนที่ทำให้เกิดการขยายตัวของธุรกิจที่ต้อง อาศัยแหล่งธรรมชาติในการประกอบกิจการเข้าไปในพื้นที่ชนบท แต่ธุรกิจเหล่านั้น กลับทำลายสภาพแวดล้อมดั้งเดิมจนไม่สามารถใช้ประโยชน์ในการประกอบ อาชีพเดิมได้ ดังในหนูบ้านท่าเข็น (2535) มนต์รักอ่าวทองคำ (2555) "บ้านเคยอยู่ (เพื่อชีวิต)" (2548) นอกจากนั้นยังมีปัญหามลพิษจาก อุตสาหกรรมหนักซึ่งเกิดจากความเห็นแก่ได้ของฝ่ายนายทุน ทำให้ไม่ใส่ใจ ดูแลเนื่องจากความเห็นแก่ประโยชน์ทางธุรกิจของตน ซึ่งมีการนำเสนอ โดดเด่นในวิญญานที่ถูกเนรเทศ (2552) และสนิมทองคำ (2554)

การนำเสนอภาพทุนนิยมกับสภาพแวดล้อมอีกด้านหนึ่งคือการวิพากษ์ วิจารณ์การรุกล้ำของธุรกิจการลงทุนที่อาศัยสภาพธรรมชาติเป็นจุดขาย ได้แก่ โรงแรม รีสอร์ท บ้านพัก และสนามกอล์ฟ รวมถึงการทำฟาร์มเลี้ยง สัตว์ ธุรกิจเหล่านี้ใช้ทรัพยากรจำนวนมากและต้องปรับแต่งที่ดินและภูมิทัศน์ ให้สอดคล้องกับประเภทธุรกิจ ซึ่งส่งผลต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ดั้งเดิมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมปลายทศวรรษ 2530 และ ในทศวรรษ 2540 เช่น "จดหมายถึงประธานรัฐสภา" (2539) สิ่งสาโท (2543) ดวงใจอันนี้ (2554) "กั๊กกั๊กกัน" (2556)

การนำเสนอปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมหลัง 2530 อย่างเชื่อมโยงกับทุนนิยมนั้นมีประเด็นหลากหลายและหลายเรื่องมีความเฉพาะเจาะจงถึงกรณีที่เกิดขึ้นในสังคม ถึงกับสามารถชี้ชัดถึงพื้นที่จริงนอกตัวบทได้ วรรณกรรมเหล่านี้มุ่งหมายเสนอตัวเองเป็นเสียงหนึ่งในการเสนอความคิดเห็น เรียกร้อง ต่อด้านกิจการธุรกิจที่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างหวังผลในโลกความเป็นจริง

4. ทุนนิยมกับราชการ การเมือง และเอกชน

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับเอกชนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนับว่ามีความสลับซับซ้อนมากกว่าเรื่องการทุจริตคอร์รัปชันซึ่งสังคมไทยให้ความสนใจแต่กระนั้นนักเขียนไทยมีแนวโน้มที่จะมุ่งความสนใจไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับเอกชนในแง่ของการทุจริตมากกว่า โดยให้ความหมายของรัฐ หมายรวมถึง “ราชการ” อันได้แก่ระบบราชการและการข้าราชการ และฝ่าย “การเมือง” ที่เข้ามาอยู่ในอำนาจรัฐ เช่น นักการเมืองที่ดำรงตำแหน่งเป็นข้าราชการเมือง และในขณะเดียวกันก็ยังหมายถึงนักการเมืองด้วย ส่วนเอกชนนั้นหมายถึงบริษัทธุรกิจ ลักษณะองค์กรและบุคคลอย่างนักธุรกิจ

การนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างสามฝ่ายนี้มุ่งเน้นไปที่การแสวงหาผลประโยชน์ของบุคคลที่มีสถานภาพเกี่ยวพันในระดับองค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเสนอภาพการทุจริตของนักการเมืองและข้าราชการทั้งระดับประเทศและระดับท้องถิ่น วรรณกรรมทั้งสามทศวรรษมักให้ภาพฝ่ายการเมืองในด้านลบว่ามีส่วนสนับสนุนการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าไปในท้องถิ่นโดยมุ่งหวังผลประโยชน์ทางธุรกิจมากกว่าผลประโยชน์ของชาวบ้านและชุมชน ผนวกเข้ากับความไม่คำนึงคุณธรรมจริยธรรม โดยฝ่ายธุรกิจเอกชนยินดีหรือพร้อมทำทุกอย่างเพื่อให้ธุรกิจของตนดำเนินต่อไปได้แม้ว่าจะต้องทำผิดศีลธรรมและกฎหมายก็ตาม การนำเสนอประเด็นเหล่านี้โดยนัยก็คือการนำเสนอปัญหาของระบบทุนนิยมที่ส่งผลกระทบต่อแบบความสัมพันธ์ระหว่างเอกชนกับรัฐและภาคการเมืองที่มีแนวโน้มไปในทางไม่สุจริตซึ่งปรากฏเสมอในวรรณกรรมไทยจำนวนมาก เช่น “จดหมายถึงประธาน

รัฐสภา” (2539) ดินน้ำลมไฟ (2539) มหานคร (2546) วิญญานที่ถูกเนรเทศ (2552)

นอกจากประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างทุนกับการเมืองระดับชาติแล้วยังพบว่าตั้งแต่ทศวรรษ 2530 การเมืองระดับท้องถิ่นก็มีบทบาทมากขึ้นจากกระแสการกระจายอำนาจทางการเมืองสอดคล้องกับการเรียกร้องประชาธิปไตยในปี 2535 ทำให้การปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น แต่การเมืองระดับท้องถิ่นนี้กลับถูกมองว่าเป็นแหล่งแสวงหาผลประโยชน์ของนักการเมืองท้องถิ่นและผู้มีอิทธิพล เช่นเดียวกับระบบราชการในท้องถิ่นวรรณกรรมในกระแสความคิดดังกล่าวมักวิพากษ์วิจารณ์ความสัมพันธ์เชิงเอื้อประโยชน์แบบอุปถัมภ์และผลประโยชน์ทับซ้อนระหว่างภาคราชการการเมือง และเอกชน ดังที่ปรากฏใน เมืองโหล่เพล้ (2535) สิงห์สาโท (2543) “ผู้บริโภคนในประเทศโลกที่สาม” (2553) มนต์รักอ่าวทองคำ (2555) ยิ่งไปกว่านั้นคือความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนมากขึ้นระหว่างธุรกิจเอกชนกับราชการและการเมือง รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างเอกชนกับเอกชนด้วยกัน ซึ่งนำไปสู่การร่วมมือกันแสวงหาผลประโยชน์ผ่านนโยบายแทนการทุจริตแบบเดิมอย่างในเรื่อง หมู่บ้านท่าเข็น (2535) สิงห์สาโท (2543) แปรดาว (2551) ดอยไฟที่บ้านปิน (2552) “กั๊กกั๊กกัน” (2557)

การนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างทุนกับภาคราชการ การเมือง ประชาชน และประโยชน์ของประเทศชาติในแปรดาว และกั๊กกั๊กกันนั้นเป็นแนวความคิดที่แตกต่างจากวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นมุมมองที่เสนอให้มีการย้อนกลับไปทบทวนความรู้ความเข้าใจความสัมพันธ์เหล่านั้นบนฐานของความเป็นจริงทางเศรษฐกิจในโลกยุคปัจจุบันอย่างรอบด้านและเท่าทันมากกว่าอาศัยมุมมองด้านเดียว

6. ทุนนิยมกับวิกฤติเศรษฐกิจและการกลับสู่ชนบท

วิกฤติเศรษฐกิจที่สังคมไทยรู้จักคุ้นเคยใกล้ตัวคือวิกฤติเศรษฐกิจปัจจุบัน 2540 ที่เรียกกันว่า “วิกฤติต้มยำกุ้ง” วิกฤติครั้งนี้เป็นวิกฤติที่สะสมเป็นระยะเวลายาวนานก่อนที่จะระเบิด หลังวิกฤติเศรษฐกิจ 2540 วรรณกรรมนำเสนอ

ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

เรื่องราวปัจเจกบุคคลที่ได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจของประเทศมากขึ้น โดยเฉพาะประเด็นการกลับไปตั้งหลักในชนบท

วรรณกรรมหลังวิกฤติเศรษฐกิจแสดงให้เห็นความพยายามของคนหนุ่มสาวที่จะหวนคืนสู่ชนบท แต่ก็พบพวกเขาพบว่าไม่ง่ายในการกลับไปเริ่มต้นในชนบท เช่นใน *สิ่งไร้สาระ* (2543) “ผู้จัดการมรดก” (2543) เป็นต้น โดยมีบางเรื่องแสดงภาพงดงามของชนบทอย่าง *ความสุขของกะทิ* (2546) แต่ก็ตรงกันข้ามกับชนบทใน “บ้านเคยอยู่ (เพื่อชีวิต)” (2548) และ *ลูกสาวภูษี* (2549) ซึ่งในชนบทนั้นการทำมาหากินฝืดเคือง ยากที่จะเอาตัวรอด อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมบางเรื่องแสดงการยืนหยัดต่อสู้วิกฤติในเมืองมากกว่าจะละทิ้งสังคมเมืองและธุรกิจทุนนิยม เช่นใน *แปรรูปดาว* (2551)

กล่าวได้ว่าการนำเสนอเนื้อหาของวรรณกรรมไทยหลังวิกฤติเศรษฐกิจ 2540 วรรณกรรมส่วนหนึ่งสนับสนุนวาทกรรมกระแสหลักที่ปฏิเสธทุนนิยมเมือง และสนับสนุนการหันกลับคืนสู่ชนบท ทั้งในแง่ของการต่อสู้บุกเบิกวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจทุนนิยมในพื้นที่ใหม่ และในแง่ของการคาดหวังถึงวิถีชีวิตที่มีความสุขดังเมื่อครั้งไม่มีทุนนิยมในชีวิต แต่ขณะเดียวกันวรรณกรรมกระแสรองจากนักเขียนในชนบทบางส่วนก็ยืนยันเช่นกันว่าชนบทอาจไม่ใช่ทางออกของวิกฤติที่ตั้งที่สังคมเมืองคาดหวังไว้

7. การนำเสนอทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทยสามทศวรรษ

จากการศึกษาการประเด็นวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทยทศวรรษ 2530 ถึง ทศวรรษ 2550 (2557) อาจสรุปถึงการวิพากษ์ทุนนิยมประเด็นต่างๆ ในวรรณกรรมไทยที่ยกมาศึกษาได้ดังนี้

หากพิจารณาวรรณกรรมสามทศวรรษตามช่วงเวลาและการให้ความสำคัญแก่ประเด็นทุนนิยมที่วิพากษ์ พบว่าในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นช่วงที่ผลงานหลายเรื่องให้ความสำคัญแก่ทุนนิยมในแง่การทำลายมนุษยธรรมและความเป็นมนุษย์ โดยแสดงถึงความไร้มนุษยธรรมและการสูญเสียความเป็นมนุษย์ของฝ่ายนายทุนนักธุรกิจอันเกิดจากความโลภ ในขณะที่ประเด็นรอง

ลงมาคือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างภาคราชการ ภาคการเมือง และภาคเอกชน ซึ่งมุ่งเน้นไปที่การสมคบกันทุจริตประพฤติดมิชอบระหว่างนักการเมืองกับฝ่ายนายทุนนักธุรกิจ ส่งผลกระทบต่อชาวบ้าน ชุมชน สังคม รวมถึงประเทศชาติ ส่วนประเด็นวิถีชนบทและวิถีชีวิตไทยโดยส่วนใหญ่มักนำเสนอควบคู่กับประเด็นทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม แสดงถึงการรุกรทำลายของฝ่ายทุนและการสูญเสียของชาวบ้านและพื้นที่ซึ่งเป็นฝ่ายด้อยรับ แนวนิยมของน้ำเสียงในการวิพากษ์ทุนนิยมในช่วง 2530 จึงมีแนวโน้มไปทางต่อต้านจากการนำเสนอผลกระทบด้านลบต่อทุนนิยม

ส่วนทศวรรษ 2540 เห็นได้ชัดว่าวรรณกรรมที่นำมาศึกษาในทศวรรษนี้มุ่งความสนใจไปที่ทุนนิยมในชนบทหรือต่างจังหวัด โดยแสดงภาพชนบทหรือต่างจังหวัดในกระแสทุนนิยมที่ขยายเข้าไปในพื้นที่ดังกล่าว การปรับตัวของคนในพื้นที่รองรับทุนนิยมที่แผ่เข้ามา และยังมีอีกส่วนหนึ่งที่พูดถึงการกลับคืนสู่ภาคเกษตรในชนบทหลังวิกฤติเศรษฐกิจ แต่ก็มีใช้ภาคเกษตรยังชีพแบบดั้งเดิม หากเป็นภาคเกษตรที่สร้างผลผลิตเพื่อตลาดในระบบทุนนิยม ความรู้สึกสูญเสียวิถีดั้งเดิมลดน้อยลงมาก และการมองทุนนิยมเป็นเครื่องทำลายมนุษยธรรมและความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นที่ทำงานในทศวรรษ 2530 แสดงออกชัดเจนกลับไม่ได้ปรากฏมากนัก แต่กลับมีทำที่เป็นไปในทางยอมรับและแสวงหาคุณค่าแบบใหม่ในโลกที่เปลี่ยนไป ความสัมพันธ์กับราชการ การเมือง และเอกชนเป็นประเด็นที่พูดถึงน้อยลงในช่วงทศวรรษนี้ ส่วนประเด็นเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วรรณกรรมนำเสนอภาพความอุดมสมบูรณ์ที่ผ่านไปแล้ว ทำให้วิถีชนบทแบบดั้งเดิมในวรรณกรรมเป็นเพียงภาพอดีตที่ไม่มีวันหวนคืน

ในทศวรรษ 2550 ประเด็นที่ไม่ได้ให้ความสำคัญมากนักในช่วงทศวรรษที่แล้วกลับถูกยกมานำเสนอมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ประเด็นเรื่องการทุจริตประพฤติดมิชอบถูกนำเสนอถึงการสมคบคิดระหว่างรัฐและเอกชนดักดวงผลประโยชน์จากทรัพยากรของประเทศเกือบทุกเรื่อง เช่นเดียวกับประเด็นเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่การนำเสนอมีลักษณะเฉพาะ

ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

กรณีและเชื่อมโยงกับทุนต่างชาติ โดยนำเสนอภาพทุนต่างชาติเข้ามามีบทบาทถกฉวยประโยชน์จากประเทศไทย หรือไทยต้องตกอยู่ในกระแสทุนนิยมข้ามชาติที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงทุนต่างชาติได้อีกต่อไป ขณะเดียวกันประเด็นเรื่องวิถีชนบทและวิถีไทยก็มีการนำกลับมาเสนออีกครั้งอย่างสัมพันธ์กับการปฏิเสธทุนจากต่างชาติอันเนื่องมาจากความรู้สึกถูกคุกคามจากทุนนิยมข้ามชาติ

วิพากษ์ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

การศึกษาประเด็นวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทยสามทศวรรษ แสดงให้เห็นมุมมองและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทิศทางการวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์และเชื่อมโยงกับบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ตลอดจนอุดมการณ์ทางความคิดของการวิพากษ์ ดังจะอธิบายต่อไปนี้

1. ทุนนิยมวิพากษ์กับความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของไทย

จากการศึกษาการวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทยใน 3 ทศวรรษ สิ่งที่สังเกตเห็นได้คือปฏิสัมพันธ์ระหว่างมุมมองต่อทุนนิยมกับนโยบายปรากฏการณ์ และกระแสทางเศรษฐกิจที่โดดเด่นขึ้นมาในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งมีได้ต่อเนื่องกัน การศึกษาทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทยจึงมิได้ทำให้เห็นภาพพัฒนาการเศรษฐกิจทุนนิยมของไทย หากแต่ทำให้เห็นถึงวาทกรรมกระแสหลักทางเศรษฐกิจและกระแสต่อต้านและต่อรองกับทิศทางเศรษฐกิจที่ปะทะสังสรรค์กันอยู่ในสังคมในแต่ละช่วงเวลา

1.1 การพัฒนาอุตสาหกรรมและการพัฒนาสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICs)

เมื่ออย่างเข้าสู่ทศวรรษ 2530 นโยบายการพัฒนาในภาคอุตสาหกรรมได้รับแรงเสริมให้โดดเด่นจากนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้าของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ในปี 2531 ซึ่งมุ่งผลักดันประเทศเป็นประเทศ

อุตสาหกรรมใหม่ หรือ New Industrial Countries (NICs) แต่การผลักดันหรือการสนับสนุนธุรกิจประเภทอุตสาหกรรมยิ่งส่งผลกระทบต่อสังคมและวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมซึ่งเป็นรูปแบบสังคมดั้งเดิมของไทยเนื่องจากเกิดการกระจายพื้นที่อุตสาหกรรมออกไปในชนบท เช่น โครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดส่งผลให้ที่ดินราคาสูง และการกว้านซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไรอสังหาริมทรัพย์ของเมืองที่จะเกิดขึ้นตามมาจากการพัฒนาที่ดินเป็นแหล่งอุตสาหกรรม

หลังจากประเทศพัฒนาไปในทิศทางทุนนิยมอุตสาหกรรมกระทั่งสภาวะสังคมไทยเริ่มเข้าสู่สังคมทุนนิยมอุตสาหกรรม ซึ่งในช่วงแรกอุตสาหกรรมยังกระจุกตัวอยู่ในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑลเนื่องจากความไม่พร้อมในด้านสาธารณูปโภคและปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (นิรมล สุธรรมกิจ, 2551, 168) ทำให้กรุงเทพฯ และปริมณฑลมีความแออัด เต็มไปด้วยอาคารสิ่งปลูกสร้างและผู้คนที่หลั่งไหลมาจากที่ต่างๆ เทคโนโลยีเริ่มเข้ามาแทนที่แรงงานมนุษย์ สภาพแวดล้อมธรรมชาติลดน้อยลงหรือหายไป และการบริโภคเพิ่มมากขึ้น ทุนนิยมเสรีและทุนนิยมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่เน้นปริมาณทำให้เกิดการสูญเสียทรัพยากรและส่งผลกระทบต่อทางสังคมและมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล นักเขียนได้แสดงออกถึงความกังวลและเริ่มต่อต้านทุนนิยมโดยมองว่าเป็นการพัฒนาด้านวัตถุที่ส่งผลต่อสภาพสังคม จิตใจ และสภาพแวดล้อม ความวิตกกังวลและไม่เห็นด้วยปรากฏตัวผ่านผลงานของนักเขียนไทยที่นำเสนอภาพชีวิตไม่เป็นสุขในสภาพสังคมเช่นนั้น เห็นได้จาก “นครภูษาติ” (2536) “คืนดาวตก” (2539) หมานคร (2546) ผลิตภัณฑ์ภาพของทุนนิยมอุตสาหกรรมในทศวรรษ 2530

ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งที่เป็นผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรมตั้งแต่ยุคเริ่มแรกคือปัญหามลพิษที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของผู้คน แต่ปัญหาดังกล่าวยังมิได้ปรากฏกระทั่งเกิดกรณีโรงไฟฟ้าแม่เมาะเมื่อปี 2535 กรณีห้วยคลิตี้ ในปี 2541 หรือกรณีนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดซึ่งปรากฏขึ้นในช่วงปี 2543-2546 ในกลุ่มวรรณกรรมทศวรรษ 2530 ที่นำมาศึกษาก็ไม่ปรากฏว่ามีการนำเสนอเรื่องมลพิษที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ แต่เรื่องนี้กลับเป็น

ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

ประเด็นสำคัญในทศวรรษ 2550 ใน *วิญญานที่ถูกเนรเทศ* (2552) ซึ่งย้อนกลับไปเล่าถึงปัญหาในสมัยแรกเริ่มยุคอุตสาหกรรม และ *สนิมทองคำ* (2554) ที่เสนอปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีประเด็นปัญหาใหม่อย่างหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมแต่ไม่ได้มีการนำมากล่าวถึงในวรรณกรรมไทยมากนัก คือการนำเทคโนโลยีมาใช้แทนแรงงานรับจ้าง ในสังคมไทย ปัญหานี้มักถูกนำเสนอ เป็นประเด็นทางเศรษฐกิจคือภาวะการว่างงานมากกว่าประเด็นทางสังคม การหิยาบยผลกระทบที่ส่งผลต่อปัจเจกบุคคลจากการ “ตกงาน” มาแนะนำเสนอเป็นประเด็นในวรรณกรรมยังมีน้อยมาก จากตัวแทนวรรณกรรมในสามทศวรรษที่นำมาศึกษา มีเรื่องที่น่าเสนอปัญหาดังกล่าวนี้เพียงเรื่องเดียวคือ “การสังหารหมู่” (2539) แต่ก็มีท่วงทำนองไปในทางรับสภาพมากกว่าต่อต้าน

หลังรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถูกยึดอำนาจในปี 2534 เป้าหมายพัฒนาประเทศเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่มิได้อยู่ในกระแสความสนใจของสังคมอีก ผนวกกับทิศทางเศรษฐกิจของประเทศที่มุ่งสู่แนวทุนนิยมเสรีข้ามชาติด้านการเงินการธนาคารหรือวิเทศธนกิจ สังคมทุนนิยมกลายเป็นสภาพแวดล้อมของการดำเนินวิถีชีวิตประจำวันของคนในสังคมเคยชินความกังวลต่อความเป็นประเทศอุตสาหกรรมได้คลี่คลายไป หากแต่เบนไปสู่วิกฤติเศรษฐกิจทางการเงินการธนาคารซึ่งเริ่มก่อตัวในทศวรรษ 2530 อย่างไรก็ตาม ในช่วงก่อนพองสพู่แตกในปี 2540 วรรณกรรมไทยยังมีได้เสนอมุมมองต่อสภาวะการณ์ดังกล่าวมากนัก มีเพียงเรื่อง *ดินน้ำลมไฟ* (2539) ซึ่งกล่าวได้ว่าคาดการณ์ถึงภาวะวิกฤติเศรษฐกิจที่อาจเกิดขึ้นไว้ หลังวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 แนวคิดในการพัฒนาอุตสาหกรรมเปลี่ยนไป เริ่มมีการส่งเสริมการลงทุนรายย่อยที่ส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน จากโครงการโอท็อปและกองทุนหมู่บ้าน รวมถึงนโยบาย SMEs ภาพของ “ทุนนิยมอุตสาหกรรม” ได้เปลี่ยนแปลงจากการลงทุนในอุตสาหกรรมหนักหรืออุตสาหกรรมขนาดใหญ่ และ “โรงงาน” เป็นภาพของการลงทุนในอุตสาหกรรมรายย่อยขนาดเล็กหรือ

ขนาดย่อมในครอบครัวหรือชุมชน ทำให้อุตสาหกรรมกลายเป็นทางออกที่เปิดโอกาสให้แก่ชาวบ้านและนักลงทุนรายย่อยในการพัฒนาธุรกิจและอาชีพของตนดังที่วรรณกรรมหยิบยกเอาลักษณะดังกล่าวมานำเสนอใน *สิ่งห้าสิบ* (2543) ซึ่งเชื่อมโยงกับการส่งเสริมการผลิตสุราพื้นบ้านแข่งขันกับบริษัทสุราโดยเสรี และ *ได้ร่วมใบกักตุน* (2554) ซึ่งรับเอาเศรษฐกิจชุมชนมาเป็นแนวทางในการพัฒนาไบโอดีเซลและอาชีพในชุมชน เป็นต้น

1.2 การพัฒนาทุนนิยมเสรีสู่ทุนนิยมผูกขาด

การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจของไทยตลอดมามีแนวโน้มที่จะดำเนินไปในทิศทางระบบทุนนิยม แม้ว่าจะมิได้มีลักษณะทุนนิยมเสรีเต็มที่ แต่เห็นได้ชัดจากการให้ความสำคัญแก่เปิดให้เอกชนเป็นเจ้าของกิจการ แม้ว่ากิจการบางอย่าง รัฐจะเป็นเจ้าของและดำเนินการเอง แต่ในหลายกรณี รัฐก็เข้าสนับสนุนเอกชนและช่วยให้ธุรกิจของเอกชนบางรายขยายใหญ่ขึ้น การเติบโตทางเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมทำให้การลงทุนในธุรกิจขยายตัวสู่กิจการลักษณะต่างๆ เพิ่มมากขึ้น ทั้งด้านการเกษตรและอาหาร การพลังงาน ธุรกิจก่อสร้างและอสังหาริมทรัพย์ สุรา เป็นต้น ปัญหาที่ค่อยๆ ก่อตัวขึ้นจากการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมคือการร่วมมือกันระหว่างเอกชนในการควบคุมกลไกตลาด และการขยายตัวของบริษัทธุรกิจขนาดใหญ่เข้าครอบครองพื้นที่ทางการตลาดกว้างขวางกลายเป็นเครือข่าย มีการวิพากษ์วิจารณ์การขยายตัวดังกล่าวว่าเป็น “การผูกขาด” (เดือนเด่น นิคมบริรักษ์, 2555) และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเมือง (การผูกขาดทางธุรกิจกับการเมือง, 2006) เป็นการตอกย้ำภาพลักษณ์การเมืองฉ้อฉลสมคบคิดกับนายทุนในธุรกิจต่างๆ ทั้งธุรกิจด้านการเกษตร ธุรกิจด้านพลังงาน ความคิดดังกล่าวได้รับการนำเสนอในวรรณกรรมตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาใน *หมู่บ้านท่าเขิน* (2535) *ดอกไม้ปลายทุ่ง* (2539) *สิ่งห้าสิบ* (2543) *ดอยไฟที่บ้านปิน* (2552) *มนต์รักอ่าวทองคำ* (2555) *แผ่นดินของใคร* (2556) แสดงให้เห็นถึงการต่อต้านลักษณะทุนนิยมผูกขาดจากฝ่ายทุนขนาดใหญ่ที่ร่วมมือกับรัฐ

1.3 การเติบโตของธุรกิจท่องเที่ยว สถานตากอากาศ และสนามกอล์ฟ

หลังปี 2530 เป็นช่วงที่วรรณกรรมไทยนำเสนอวาทกรรมเกี่ยวกับธุรกิจการท่องเที่ยวในท้องถิ่นอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากการท่องเที่ยวเป็นภาคธุรกิจที่เฟื่องฟูมากในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นผลสืบเนื่องจากรัฐบาลได้เร่งกระตุ้นเศรษฐกิจโดยหันมาใช้ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมเป็นทุนในการพัฒนาธุรกิจการท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวจากต่างชาติ ทดแทนการส่งออกและการค้าที่ค่อนข้างซบเซาในช่วงปลายทศวรรษ 2520

การส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องทำให้นักท่องเที่ยวต่างชาติเดินทางเข้ามาเที่ยวประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ขณะเดียวกันก็เกิดกระแส “เที่ยวเมืองไทย” ขึ้นในหมู่คนไทย ส่งผลให้ธุรกิจการท่องเที่ยวและอุตสาหกรรมบริการต่างๆ เฟื่องฟู ยิ่งความเปลี่ยนแปลงมาสู่ท้องถิ่นที่กลายมาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวต่างชาติและนักท่องเที่ยวจากเมืองกรุง

ผลจากการขยายตัวของธุรกิจการท่องเที่ยวทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในบริเวณที่ถูก “พัฒนา” เป็นแหล่งท่องเที่ยว การ “ปะทะสังสรรค์” ของผู้คนจากต่างถิ่นต่างวัฒนธรรมที่เดินทางเข้าไปยังแหล่งท่องเที่ยวท้องถิ่น รวมถึงการสร้างสรรคธุรกิจรูปแบบใหม่ๆ ที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว มุมมองสำคัญของวรรณกรรมไทยมีต่อการเติบโตของธุรกิจท่องเที่ยวคือการสูญเสียวิถีชีวิตดั้งเดิมทั้งวิถีชนบทและวิถีชีวิตไทย วรรณกรรมไทยได้ตอบนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวและการรุกคืบของทุนธุรกิจท่องเที่ยวโดยนำเสนอภาพทุนนิยมในฐานะตัวการทำลายคุณค่าความเป็นมนุษย์ โดยเฉพาะคุณค่าของวัฒนธรรมและวิถีชนบท ดังปรากฏใน “โลกใบเล็กของซัลมาน” (2533) และ “ตานะฮ์มี” (2547)

นอกจากธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวแล้ว ธุรกิจสนามกอล์ฟเป็นธุรกิจหนึ่งที่เติบโตสืบเนื่องมาจากการเติบโตของการท่องเที่ยว โดยรวมไปถึงธุรกิจสถานที่พักผ่อน บ้านจัดสรรและโครงการอสังหาริมทรัพย์ต่างๆ ธุรกิจสนามกอล์ฟเติบโตเฟื่องฟูขยายตัวสูงสุดเป็นประวัติการณ์ในปี 2533 (เปรมศิริ ฤทัยเจตน์เจริญ, 2552, 61) การขยายตัวของธุรกิจสนามกอล์ฟ

รุกพื้นที่ทางธรรมชาติเป็นไปอย่างรวดเร็ว กระแสต่อต้านปรากฏชัดเจนใน “จดหมายถึงประธานรัฐสภา” (2539) และแม้ว่ากระแสธุรกิจสนามกอล์ฟจะพุบไปพร้อมๆ กับธุรกิจที่ดินและอสังหาริมทรัพย์หลังพองสบู่แตก แต่ยังคงปรากฏร่องรอยการวิพากษ์วิจารณ์ธุรกิจสนามกอล์ฟให้เห็นใน *สิ่งรหัสไท* (2543) และ *ดวงใจอันนี้* (2554)

ในขณะที่ตอบโต้การเติบโตเฟื่องฟูของการท่องเที่ยวในชนบทที่ทำลายวิถีคุณค่าของผู้คน แต่นักเขียนก็ไม่อาจปฏิเสธว่ากระแสดังกล่าวส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวชนบทเหล่านั้นในทางเศรษฐกิจด้วย ในวรรณกรรมจึงปรากฏตัวละครที่คล้อยตามหรือปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตตามกระแสดังกล่าวแต่ตัวละครเหล่านั้นมักถูกนำเสนอด้วยน้ำเสียงหม่นหมองและตั้งคำถามเช่นแหลมใน “โลกใบเล็กของซัลมาน” (2533) อัสนีใน “ตานะฮูมี” (2547) แต่กระนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับ “การพัฒนา” ในทิศทางอื่นเช่นอุตสาหกรรม นักเขียนจำต้องมองการท่องเที่ยวเป็นทางออกที่พอจะรับได้ และเสนอการท่องเที่ยวเป็นทางเลือกแทนอุตสาหกรรมการผลิตในโลกที่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงเข้าสู่กระแสนิยม ดังความคิดของชาวชุมชนใน *เมืองโพล์พลั* (2535) *ลูกสาวฤษี* (2549) *มนต์รักอ่าวทองคำ* (2555)

1.4 วิถีเศรษฐกิจ 2540 และความล่มสลายของทุนไทย

วิถีเศรษฐกิจ 2540 หรือวิถีกติต้มยำกึ่งเกิดจากปัญหาสะสมของการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจการเงินการคลังและการลงทุนในช่วงทศวรรษ 2530 หลายประการ รวมถึงปัญหาอีกหลายด้าน ได้แก่ การปั่นหุ้น การเก็งกำไรในตลาดอสังหาริมทรัพย์ การทำธุรกรรมการเงินที่ก่อให้เกิดสินทรัพย์ด้อยคุณภาพ การลงทุนเกินกำลังการบริโภคภายในประเทศ เป็นต้น เหล่านี้ส่งผลให้เกิดภาวะเศรษฐกิจพองสบู่² ต่อมาเมื่อเกิดการโจมตีค่าเงินบาทจากนักลงทุนในต่างประเทศ และรัฐบาลต้องประกาศลอยตัวค่าเงินบาท ส่งผล

² เศรษฐกิจพองสบู่ หรือ bubble economy หมายถึง “เศรษฐกิจที่แสดงอัตราการเติบโตของ GNP ในระดับสูง แต่ขาดการพัฒนาความแข็งแกร่งด้านการผลิต ดังนั้นอัตราเพิ่มระดับสูงของ GNP จึงปรากฏขึ้นเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง ไม่นานภาวะเศรษฐกิจก็ต้องกลับสู่ภาวะเดิม” (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, 2542, 47)

ให้สถาบันการเงินล่มสลาย ผู้ประกอบการด้านธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ล้มละลาย ดัชนีตลาดหุ้นตกต่ำ การดำเนินการธุรกิจเอกชนขาดทุนต้องปิดกิจการ ส่งผลให้เกิดภาวะตกงานทั้งแรงงานภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ ธนาคารและบริษัทธุรกิจไทยต้องขายกิจการหรือขายหุ้นให้ต่างชาติ และในที่สุดรัฐบาลต้องยอมรับการช่วยเหลือจาก IMF (เปรมศิริ ฤทัยเจตน์เจริญ, 2552) กลายเป็นความล่มสลายของศรัทธาต่อทุนนิยม

ที่จริงแล้วในทศวรรษ 2530 ก่อนหน้าภาวะพองสบู่แตก เศรษฐกิจไทย เริ่มปรับตัวเข้าสู่ระบบทุนนิยมเต็มที่ ผันวนกับความล่มสลายของสหภาพโซเวียตในปี 2534 เศรษฐกิจระบบทุนนิยมกลายเป็นกระแสหลักของเศรษฐกิจโลก ทำให้นักลงทุนเกิดความมั่นใจหรือเชื่อมั่นในการลงทุนแบบทุนนิยม กระแสเศรษฐกิจการลงทุนในธุรกรรมการเงินเฟื่องฟู การขอสินเชื่อเพื่อการลงทุน และเก็งกำไรจึงเพิ่มสูงขึ้น เช่นเดียวกับการลงทุนเก็งกำไรในตลาดหุ้นที่ได้รับ ความนิยมสูง ท่ามกลางกระแสทุนนิยมการเงินการธนาคารเฟื่องฟู นักเขียนฝ่ายซ้ายของไทยแสดงความไม่มั่นใจ ไม่เห็นด้วยกับปรากฏการณ์ดังกล่าว และตอบโต้แนวทางการลงทุนเช่นนั้นด้วยการเสนอการลงทุนในอุตสาหกรรม การผลิตและการบริการเป็น *real sector*³ ของระบบเศรษฐกิจในนวนิยาย *ดินน้ำลมไฟ* (2539)

นอกจากนวนิยายเรื่องนี้แล้ว ตลอดทศวรรษ 2530 วรรณกรรมไทย ส่วนใหญ่ไม่ได้วิพากษ์วิจารณ์ทุนนิยมในแง่ของความเสียหายหรือปัญหาของระบบทุนนิยม แต่มุ่งมองเฉพาะผลกระทบด้านต่าง ๆ ซึ่งสวนกระแสการเติบโตทางเศรษฐกิจเวลานั้น กระทั่งเกิดภาวะพองสบู่แตกในปี 2540 ทำให้ความรู้สึกต่อเศรษฐกิจระบบทุนนิยมในไทยพลิกกลับเป็นด้านลบ ภาคการเกษตรและวิถีดั้งเดิมในชนบทถูกเชิดชูเป็นทางออกจากวิกฤติ โดยเสนอว่าชนบทและการเกษตรเป็นรากฐานที่แข็งแกร่งของเศรษฐกิจของประเทศ วรรณกรรมไทย หลัง 2540 ตอบรับกระแสกลับคืนสู่ชนบทของคนเมืองหลวงด้วยการรับเอาแนวทาง

³ หมายถึงภาคเศรษฐกิจที่แท้จริง คือภาคเศรษฐกิจที่มีการผลิตสินค้าและบริการโดยใช้วัตถุดิบและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552, 462)

ดังกล่าวมานำเสนอ วรรณกรรมที่โดดเด่นมากคือ *ความสุขของกะทิ* (2546) ซึ่งนำเสนอภาพอุดมคติชีวิตในชนบทที่สวยงามเรียบง่าย สงบ สะอาด ปราศจากการดิ้นรนสะสมทรัพย์สินเงินทองเพื่อการบริโภค เสมือนว่าเป็นวิถีชีวิตที่ไม่ “แปดเปื้อน” ด้วยทุนนิยม ผู้อ่านจะไม่ได้เห็นการวิพากษ์วิจารณ์ทุนนิยมปรากฏอยู่ในเรื่อง แต่จะได้เห็นถึงภาพความสุขที่ “ปราศจากทุนนิยม”

อย่างไรก็ตามท่ามกลางกระแสกลับคืนสู่ชนบทที่แพร่กระจายในสังคม มีวรรณกรรมบางเรื่องสวนกระแสโดยชี้ว่าชีวิตในชนบทในยุคทุนนิยมมิใช่ความสุขเรียบง่ายและสงบสุขแบบอุดมคติ เช่น ในเรื่องสั้น “ผู้จัดการมรดก” (2543) ตัวละครชาวเมืองที่พยายามกลับไปทำไร่แต่ต้องประสบปัญหาเรื่องที่ดินจนท้อใจ ใน *สิงห์สาโท* (2543) หนุ่มสาวที่พยายามหันไปดำรงชีวิตในชนบทหลังจากออกจากงานพบว่าชนบทไม่ใช่พื้นที่ว่างเปล่าที่ชาวเมืองหลงจะไปครอบครองเป็นของตน และใน *ได้ร่มใบักดิ์* (2554) ธุรกิจชนบทก็ไม่สามารถเอาตัวรอดได้ถ้าไม่ได้รับแรงสนับสนุนจากทุนใหญ่จากในเมือง แต่อย่างไรก็ตามเรื่องเหล่านี้ก็ยังคงมองอย่างมีความหวังไปที่ชนบท ยืนยันวาทกรรมชนบทในฐานะฐานรากของสังคมที่ยั่งยืนและเป็นทางออกของวิกฤติเศรษฐกิจไทยในช่วงเวลานั้น

ในอีกด้านหนึ่ง วรรณกรรมอีกกลุ่มหนึ่งกลับมีท่าทีปฏิเสธชนบท โดยนำเสนอเรื่องราวของชนชั้นกลางในเมืองซึ่งได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจหากทว่ามิได้หันหลังให้เมืองแล้วมุ่งหน้าสู่ชนบทตามกระแสสังคม แต่พยายามหาที่ทางให้ตัวเองโดยยืนหยัดต่อสู้เพื่ออยู่รอดในภาวะวิกฤตินั้น เรื่องเด่นชัดที่สุดคือนวนิยายเรื่อง *แปรดาว* (2551) ส่วนวรรณกรรมที่นำเสนอชนบทก็กลับมองว่าชนบทไม่ใช่พื้นที่สำหรับหวนคืนสู่วิถีชีวิตเช่น อดีตอีกต่อไป ดังใน *หมานคร* (2546) “บ้านเคยอยู่ (เพื่อชีวิต)” (2548) และแม้กระทั่งในภาคสอง *ความสุขของกะทิ* ตอน ตามหาพระจันทร์ (2549) ที่แม้จะไม่ได้นำเสนอภาพชนบทแตกต่างจากเดิม แต่การที่ตัวละครกะทิและพี่ทองต้องจากชนบทที่แสนสุขไปสู่ที่อื่นเพื่ออนาคตทางการศึกษาของตนเองนั้นก็ยืนยันข้อจำกัดของชนบทที่ไม่อาจตอบสนองต่อคนรุ่นใหม่ได้อย่างเพียงพอ ชนบท

เป็นเพียงที่พำนักพักพิงของคนหลังวัยทำงานอย่างตายายของกะทิ และเป็นความฝันหลังเกษียณของคุณอนันต์ใน*นาครเขษม* (2549)

1.5 กระแสบริโภคนิยมในสังคมหลังสมัยใหม่

หลังการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างก้าวกระโดดในทศวรรษ 2530 และการพัฒนาเทคโนโลยีด้านต่างๆ พร้อมกับความเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของทุนนิยมโลกที่เข้าสู่ภาวะทุนนิยมยุคหลัง ส่งผลให้การบริโภคในสังคมไทยเพิ่มมากขึ้นทั้งในแง่ความจำเป็นและฟุ่มเฟือย ท่ามกลางการขยายตัวของการบริโภคและวิถีชีวิตใหม่นี้ วรรณกรรมไทยทั้งสามทศวรรษได้หยิบยกรวบรวมการบริโภคและการดำเนินชีวิตในสังคมทุนนิยมยุคใหม่มานำเสนอโดยตลอด

กระแสการบริโภคที่ขยายตัวจากเศรษฐกิจระบบทุนนิยมตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ทำให้เกิดมุมมองว่าการบริโภคดีังกล่าวไม่สมเหตุสมผลหรือล่อแหลมต่อการละเมิดจริยธรรม การบริโภคจึงมักถูกนำเสนอให้เห็นว่าเป็นผลจากการพัฒนาทุนนิยมยุคหลังที่กระตุ้นความปรารถนาในการบริโภคที่นอกเหนือไปจากความจำเป็นและประโยชน์ใช้สอย วรรณกรรมบางส่วนเสนอว่าลักษณะการบริโภคเช่นนี้ลดทอนความเป็นมนุษย์ และได้ตอบการบริโภคลักษณะดังกล่าวด้วยการนำเสนอภาพการบริโภคที่ส่งผลน่าสะเทือนใจใน “โลกใบเล็กของซัลมาน” (2533) “แนวรบด้านตะวันตก เหตุการณ์ไม่เกิดขึ้น” (2537) และ “รอยเดิม” (2549) อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมอีกกลุ่มนำเสนอการบริโภคในฐานะวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนทั้งในเมืองและในต่างจังหวัด ดังใน *สิ่งส่ำส่ำ* (2543) *ชิทแตก!* (2545) *หมานคร* (2546) *ความสุขของกะทิ* (2546) และ *ความสุขของกะทิ ตอนตามหาพระจันทร์* (2549) *นาครเขษม* (2549) *ลูกสาวภูเขา* (2549)

การบริโภคแบบทุนนิยมยุคหลังที่เฟื่องฟูในช่วงกลางทศวรรษ 2540 ยังทำให้การบริโภคเป็นโอกาสสำหรับการสร้างอาชีพของคนรุ่นใหม่ในการแสวงหาที่ทางสำหรับความสามารถของแต่ละคนที่แตกต่างกัน แนวทางสร้างธุรกิจดังกล่าวยังเริ่มจากการส่งเสริมธุรกิจ SMEs รวมถึงการสร้างแบรนด์ “OTOP” สำหรับผลิตภัณฑ์จากชุมชนท้องถิ่น กลายเป็นจุดเริ่มต้นของ

อุตสาหกรรมขนาดย่อมในพื้นที่ชนบท ชาวบ้านสามารถเป็นผู้ประกอบการหรือเป็นเจ้าของกิจการสร้างรายได้ให้ตนเองไม่ต่างกับนักธุรกิจในเมือง ปรากฏการณ์ดังกล่าวมิได้รับการนำเสนอให้โดดเด่นเช่นเดียวกับภาพลบของทุนนิยมแต่ก็มีปรากฏแฝงอยู่ในวรรณกรรมไทย อย่างเช่นการที่โรงเรียนในชนบทให้เด็กนักเรียนสร้างโครงการเอสเอ็มอีใน*ความสุขของกะทิ ตอนตามหาพระจันทร์* (2549) ความพยายามของตัวละครประกอบใน*แปดดาว* (2551) ในการสร้างรายได้เสริมด้วยธุรกิจดินปั้นส่งออกขายออนไลน์กลายเป็นช่องทางธุรกิจที่ประสบความสำเร็จ และ*ได้ร่มใบกาด* (2554) ที่ใช้ SMEs และ OTOP เป็นช่องทางสำหรับธุรกิจไบโอดีเซลแม้ไม่ปรากฏคำทั้งสองอยู่ในเรื่องก็ตาม

การวิเคราะห์ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมควบคู่กับการศึกษาบริบททางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมในแต่ละประเด็นทำให้เห็นว่าการวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมหลัง 2530 ดำเนินควบคู่ไปกับกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจแต่ละช่วงเวลา วรรณกรรมที่มุ่งนำเสนอประเด็นเฉพาะเจาะจงสถานการณ์เศรษฐกิจมักมีเป้าหมายที่จะแสดงออกถึงการต่อต้าน แต่ก็มีไม่น้อยที่มองทุนนิยมในลักษณะประนีประนอมและต่อรองที่จะดำรงอยู่ในโลกของทุนนิยม

2. ทุนนิยมวิพากษ์บนกระแสอุดมการณ์ในสังคมไทย

จากการวิเคราะห์การวิพากษ์ทุนนิยมในเรื่องสั้นและนวนิยายไทยในช่วงสามทศวรรษ อาจประมวลได้ว่าการวิพากษ์ทุนนิยมของนักเขียนไทยตั้งอยู่บนฐานอุดมการณ์ทางความคิดหลัก 3 ประการ ได้แก่ อุดมการณ์แบบมนุษยนิยม อุดมการณ์ลัทธิมาร์กซ์ อุดมการณ์อนุรักษ์นิยม

2.1 มนุษยนิยมกับทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

ความเป็นมนุษย์หรืออิสระและเสรีภาพของการดำรงชีวิตนับเป็นหลักการสำคัญของอุดมการณ์แบบมนุษยนิยมที่เชื่อมั่นในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เสรีภาพ และความดีงามอันเป็นพื้นฐานจิตใจ ในการวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทย ประเด็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งซึ่งถูกหยิบยกมาพูดถึง

ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

ในฐานะผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจระบบทุนนิยมคือการสูญเสียความเป็นมนุษย์ การสูญเสียอิสระและเสรีภาพของการดำรงชีวิตดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งสะท้อนถึงการวิพากษ์ทุนนิยมจากมุมมองแบบมนุษยนิยม

ทรรศนะแบบมนุษยนิยมในไทยนั้น หากกล่าวอย่างหลวมๆ เป็นไปได้ว่าช่วงแรกความคิดแบบมนุษยนิยมเข้าสู่สังคมไทยผ่านชนชั้นสูงที่ได้รับการศึกษามาจากยุโรปซึ่งเห็นได้จากความคิดที่แฝงอยู่ในวรรณคดีตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาจากการที่นักเรียนไทยได้ไปเรียนในยุโรปในช่วงเวลาที่กระแสนิยมเฟื่องฟู และต่อมามนุษยนิยมมีลักษณะเป็นขบวนการทางความคิดของกลุ่มนักคิดหัวก้าวหน้ารุ่นใหม่ ซึ่งปรากฏชัดเจนจากความคิดเรื่องความศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเสมอภาคในช่วงทศวรรษ 2470 ที่ปรากฏในวรรณกรรมและข้อเขียนต่างๆ เช่น “มนุษยภาพ” ของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งตีพิมพ์ในปี 2474 รวมถึงความคิดเรื่องการเมืองระบอบประชาธิปไตย และสังคมนิยม และเมื่อการศึกษาสาขาศิลปศาสตร์ (liberal arts) หยั่งรากในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในฐานะวิชาพื้นฐานในทศวรรษ 2500 เป็นไปได้ว่าอุดมการณ์มนุษยนิยมได้แพร่กระจายออกไปสู่ผู้คนในวงกว้าง

ความคิดโต้แย้งกระแสทุนนิยมในวรรณกรรมไทยหลัง 2530 อาจกล่าวได้ว่ามีความคิดสำคัญส่วนหนึ่งวางอยู่บนรากฐานของอุดมการณ์แบบมนุษยนิยมที่แพร่หลายในช่วงก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะหลัง 2520 พบว่ามีการเขียนงานแปลจำนวนมากที่เสนอแนวความคิดแบบมนุษยนิยม ต่อต้านทุนนิยมเสรีแบบตะวันตก นักคิดคนสำคัญที่ได้รับความสนใจจากปัญญาชนไทยในช่วงเวลานั้นคือ อี. เอฟ. ชูมาร์เกอร์ (E. F. Schumacher) ซึ่งยกหลักการศาสนาพุทธขึ้นมาเป็นทางเลือกที่จะออกจากทุนนิยมแบบทำลายล้าง แนวคิดของเขาได้รับความสนใจจากนักวิชาการและวงการศึกษามาก หนังสือของเขาได้รับการแปลและตีพิมพ์เผยแพร่หลายครั้งในช่วงทศวรรษ 2520 นอกจากชูมาร์เกอร์แล้วยังมีการแปลและเผยแพร่ผลงานของนักคิดที่สะท้อนแนวคิดมนุษยนิยมแบบวิถีธรรมชาติ ด้านทฤษฎีแนวคิดแบบทุนนิยมอุตสาหกรรม

ที่เน้นการทำงานการผลิตและบริโภค ดังเช่นหนังสือของฟรีดริช คอปร้า (Fritjof Capra) ที่เสนอการนำแนวคิดตะวันออกมาอธิบายวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ สร้างมุมมองเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ด้วยความเคารพมากกว่าครอบครอง ผลงานของเขาเผยแพร่ในไทยในช่วงทศวรรษ 2520 เช่นกัน นอกจากนี้ยังมีการให้ความสนใจแนวคิดของไดซากุ อิเคดะ (Daisaku Ikeda) นักเขียนนักปรัชญาการศึกษาแนวพุทธที่มีการแปลและเผยแพร่ของเขาเป็นจำนวนมากในช่วงทศวรรษ 2530

แนวคิดมนุษยนิยมที่เผยแพร่ในช่วงเวลาดังกล่าวน่าจะเป็นกระแสสำคัญที่ส่งอิทธิพลต่อการมองทุนนิยมในช่วงทศวรรษ 2530 วรรณกรรมในช่วงดังกล่าวมุ่งวิพากษ์วิจารณ์การลดทอนความเป็นมนุษย์ของทุนนิยมเป็นส่วนใหญ่ ทุนนิยมในฐานะตัวการทำลายความดีงามของมนุษย์ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมแทบทุกเรื่องที่น่าเสนอให้เห็นการเอาตัวเขาเปรียบผู้คนและสังคม การใช้อำนาจและพลังกำลังทำร้ายซึ่งกันและกัน สะท้อนถึงการขาดความยับยั้งชั่งใจหรือสำนึกถึงความถูกต้อง คุณธรรมและจริยธรรมที่มนุษย์ควรยึดถือ โดยมองว่าความเลวร้ายของมนุษย์เกิดจากแรงจูงใจจากผลประโยชน์ทางธุรกิจในระบบทุนนิยม ทุนนิยมเป็นตัวกระตุ้นหรือแรงผลักดันให้มนุษย์ก้าวออกจากความดีงามพื้นฐานที่มีอยู่ในตัว ดังปรากฏใน “โลกใบเล็กของซัลมาน” (2533) เมืองโพลีเพล็กซ์ (2535) “แนวรบด้านตะวันตก เหตุการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง” (2537) ดอกไม้ปลายรุ้ง (2539) สนิมทองคำ (2554) มนต์รักอ่าวทองคำ (2555) เป็นต้น

อุดมการณ์มนุษยนิยมเชื่อในการใช้ชีวิตอย่างเสรี เป็นนายของตนเอง วรรณกรรมที่อยู่บนฐานคิดแบบมนุษยนิยมมองว่าทุนนิยมเป็นตัวการทำลายความสุขและความหมายของชีวิตหรือคุณค่าที่แท้ของมนุษย์ ทุนนิยมทำลายความหมายของการดำรงชีวิตอยู่ ทำให้มนุษย์ติดกับอยู่กับจุดมุ่งหมายจอมปลอมที่อุดมการณ์ทุนนิยมสร้างขึ้น นั่นคือการแสวงหากำไรสูงสุดโดยเชื่อว่าผลกำไรสูงสุดจะทำให้ร่ำรวยและมีความสุขได้จากเงินจำนวนมากมายมหาศาลที่หาได้ แต่กลายเป็นว่าเมื่อมนุษย์เข้าสู่วงจรของการใช้ชีวิตและการทำงาน

ในระบบทุนนิยม มนุษย์ติดกับอยู่ในการแสวงหาเงินหรือรายได้จนละเลยชีวิตด้านอื่นๆ สูญเสียความเป็นมนุษย์ จิตใจด้านชา หรือ “ไร้หัวใจ” เพราะทุนนิยมทำให้ทุกสิ่ง “กลายเป็นสินค้า” และมนุษย์ปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ แม้กระทั่งมนุษย์ด้วยกันในฐานะ “สินค้า” ในตลาดและวิธีคิดแบบทุนเท่านั้น ตัวอย่างที่โดดเด่นของแนวคิดนี้คือเรื่อง *ดอกไม้ปลายรัง* (2539)

2.2 ลัทธิมาร์กซ์กับทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

ลัทธิมาร์กซ์เป็นแนวคิดที่เฟื่องฟูในไทยมาก่อนหน้าทศวรรษ 2530 แล้ว และแม้ว่าหลัง 2530 ไทยจะมีแนวโน้มพัฒนาระบบเศรษฐกิจเป็นทุนนิยมเสรีเต็มตัว แต่แนวคิดในการวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทยกลับยังมีร่องรอยของแนวคิดแบบมาร์กซิสต์

หนังสือ *ประวัติศาสตร์ความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย* ของ นภาพร อติวานิชยพงศ์ (2552) ซึ่งกล่าวถึงพัฒนาการทางความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย ตั้งแต่ 2475 จนถึง 2525 แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของลัทธิมาร์กซ์ต่อมุมมองทางเศรษฐศาสตร์ของกลุ่มนักคิดนักวิชาการ การผลิตผลงานเชิงวิชาการของเหล่านักคิดนักวิชาการในแต่ละช่วงเวลาได้ส่งผลให้ความคิดเชิงวิพากษ์ต่อทุนนิยมหยั่งรากลึกทั้งในหมู่นักวิชาการ นิสิตนักศึกษา และส่งผลต่อความคิดทางสังคมของกลุ่มที่วัยเติบโตมาในช่วงเวลานั้น หนังสือเล่มนี้กล่าวว่าเศรษฐศาสตร์แบบมาร์กซิสต์และสังคมนิยมในไทยเริ่มเด่นชัดในทศวรรษ 2490 ต่อมาในช่วงทศวรรษช่วง 2500 มีงานเขียนสำคัญหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วิพากษ์สังคมไทยโดยมุ่งไปที่โครงสร้างสังคมแบบชนชั้นตามแนวคิดของลัทธิมาร์กซ์ งานเขียนเหล่านี้แม้เผยแพร่รับรู้อยู่ในวงวิชาการ แต่ก็น่าจะส่งอิทธิพลต่อนักคิดนักเขียนส่วนหนึ่งซึ่งสนใจศึกษาและวิพากษ์สังคมตามแนวลัทธิมาร์กซ์เช่นกัน จะเห็นได้ว่าแม้ในวรรณกรรมซึ่งแต่งขึ้นใน ทศวรรษ 2540-2550 ห่างไกลจากยุคลัทธิมาร์กซ์เฟื่องฟู เนื้อเรื่องก็ยังนำเสนอภาพทุนนิยมย้อนไปในยุคแรกเริ่มของการพัฒนาประเทศเข้าสู่ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมโดยนำเสนอถึงการกดขี่ขูดรีดหรือเอาเปรียบชนชั้นแรงงานอย่างเช่นใน *หมานคร* (2546) และ *วิญญาณที่ถูกเนรเทศ* (2552)

แนวคิดเรื่องกลไกการตลาดหรือมือที่มองไม่เห็นเป็นหลักการหนึ่งที่ลัทธิมาร์กซ์ไม่เห็นด้วย โดยมองว่ากลไกการตลาดเสรีไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริง รังแต่จะทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบและการผูกขาด แนวคิดนี้ถูกนำเสนอและวิพากษ์วิจารณ์ใน *ดอกไม้ปลายรัง* (2539) และ “ผู้จัดการมรดก” (2543) ที่แสดงถึงการ “ฮั้ว” ของฝ่ายทุน ขณะที่ *ชิตแตก!* (2545) สร้างจินตนาการถึงอนาคตที่สังคมถูกครอบงำด้วยเครือข่ายธุรกิจขนาดใหญ่ของนักธุรกิจเพียงรายเดียว

อีกด้านหนึ่งของอุดมการณ์มาร์กซิสต์ที่ปฏิบัติการอยู่ในไทยคือการต่อสู้กับศักดินาหรือระบบเจ้าขุนมูลนาย ดังที่ได้กล่าวแล้วถึงจุดเริ่มต้นที่ทุนนิยมพัฒนาขึ้นไทยและได้ผูกกระบบและวิธีดำเนินธุรกิจเข้ากับระบบศักดินาไทยแทนที่จะเป็นระบบเสรีนิยมซึ่งเป็นรากฐานของทุนนิยมในตะวันตก ทำให้ทุนนิยมในไทยมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไป เกิดเป็นระบบที่เรียกว่า “ศักดินาผสมทุนนิยม” (จักรทิพย์ นาถสุภา, 2524 อ้างจาก นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2552, 133) การวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทยในด้านหนึ่งจึงเป็นการต่อต้านระบบศักดินาหรือเจ้าขุนมูลนายที่มากับการใช้อำนาจฉกฉวยประโยชน์ เอารัดเอาเปรียบแรงงานเจ้าของปัจจัยการผลิตพื้นฐานในเวลาต่อมาเมื่อสังคมสมบูรณ์อาณานิคมและแปรมาสู่ระบอบเผด็จการและกึ่งประชาธิปไตย “นักการเมือง” ถูกวิพากษ์วิจารณ์แทน “ขุนนาง” โดยถูกนำเสนอว่าแสวงหาประโยชน์จากตำแหน่งหน้าที่ในการบริหารราชการ ขณะที่ “ข้าราชการ” ระดับล่างถูกนำเสนอเป็นการใช้ “อำนาจขนาดเล็ก” ที่กระจายไปทั่ว วรรณกรรมไทยสามทศวรรษมักนำเสนอภาพทุนที่เกี่ยวข้องกับการทุจริตหรือการปฏิบัติมิชอบของนักการเมืองและข้าราชการที่มีตำแหน่งหน้าที่ในท้องถิ่น แนวคิดดังกล่าวสัมพันธ์กับกระแสแนวโน้มของทัศนคติเกี่ยวกับการทุจริตในสังคมไทยที่มุ่งไปที่นักการเมืองและข้าราชการท้องถิ่นหลัง 2530 ซึ่งนักการเมืองขึ้นมามีบทบาทในการบริหารเต็มตัว และมีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นในรูปของเทศบาล ตำบล อำเภอ หมู่บ้าน หรือองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นซึ่งเริ่มเกิดขึ้นหลังรัฐธรรมนูญ 2540

2.3 อนุรักษ์นิยมกับทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

อนุรักษ์นิยมในที่นี้หมายถึงอุดมการณ์การเมืองที่ยึดมั่นในคุณค่าแบบดั้งเดิม⁴ โดยเชื่อว่าแนวคิดหรือแนวทางที่สังคมวัฒนธรรมหนึ่งเคยยึดถือปฏิบัติแต่เดิมมีคุณค่ามากกว่าแนวคิดหรือแนวทางใหม่ที่มาจากสังคมวัฒนธรรมอื่น ในการวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทย อุดมการณ์อนุรักษ์นิยมที่มีพลังอย่างยิ่งในการวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทยคือแนวคิดชาตินิยมและชุมชน/ท้องถิ่นนิยม

ชาตินิยมและชุมชน/ท้องถิ่นนิยมนับว่ามีความสำคัญมากในการวิพากษ์ทุนนิยมในบริบทสังคมไทย เพราะทุนนิยมขยายตัวเข้ามาในพื้นที่ซึ่งดั้งเดิมเป็นสังคมการผลิตแบบเกษตรซึ่งใช้ระบบเศรษฐกิจแบบแลกเปลี่ยนและการพาณิชย์เป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทย ภาพสังคมเกษตรที่เต็มไปด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ หรือความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติเป็นภาพที่ถูกปลูกฝังในสังคมไทยตลอดมา แต่การเข้ามาของเศรษฐกิจทุนนิยมสร้างผลพวงที่ตามมาคือรูปแบบวิถีชีวิตแบบใหม่ที่เปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของระบบการผลิต เงินตราจึงมีบทบาทสูงในฐานะตัวกลางการแลกเปลี่ยนสินค้าและปัจเจกบุคคลจำต้องแสวงหามาครอบครองสำหรับใช้จ่ายซื้อหาสิ่งของเครื่องใช้และบริการในชีวิตประจำวัน รวมถึงสะสมไว้เพื่อความมั่นคงในชีวิต ความเปลี่ยนแปลงนี้เองได้ทำให้รูปแบบวิถีชีวิตชุมชนเกษตรแบบดั้งเดิมของไทยสูญหายไป เช่นเดียวกับความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินอันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นต้นทุนปัจจัยการผลิตจนกลายเป็นการทำลาย

นอกจากนั้น การนำประเทศเข้าสู่ระบบทุนนิยมเสรีข้ามชาติจากนโยบายเปิดเสรีทางการเงินทำให้เศรษฐกิจไทยเข้าสู่ยุคทุนนิยมข้ามชาติที่เศรษฐกิจไทยเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจโลกมากขึ้น เริ่มมีการกล่าวถึงกระแสนี้ในปี 2538 จากการปรากฏของคำ “โลกานุวัตร” ซึ่งแปลจาก “globalization”⁵

⁴ ต่างกับอนุรักษ์นิยมในทางเศรษฐศาสตร์ซึ่งหมายถึงการยึดมั่นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์แบบเสรีของอดัม สมิท ที่เชื่อว่ากลไกตลาดจะทำให้เกิดการแข่งขันและผลักดันให้มีการปรับปรุงคุณภาพสินค้าและราคาซึ่งประโยชน์สูงสุดตกอยู่ที่ผู้บริโภค

⁵ ความแพร่หลายของศัพท์คำนี้ทำให้สถาบันจัดยสถานนำไปพิจารณาศัพท์บัญญัติ และเสนอคำให้ใช้ “โลกาภิวัตน์” เป็นศัพท์บัญญัติแทนคำว่า “globalization” ในภาษาอังกฤษ

ทำให้คนไทยตื่นตัวถึงการเชื่อมโยงกับโลกภายนอก และกระแสนิยมได้พุ่งขึ้นสูงมากขึ้นภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจ 2540 ซึ่งสังคมไทยอ่อนไหวกับความเป็นชาติจากความรู้สึกถูกคุกคามจากต่างชาติอันเนื่องมาจากการถูกโจมตีค่าเงินบาทจากภายนอก การเข้ามากำกับและควบคุมนโยบายเศรษฐกิจไทยของ IMF ทำให้กิจการของคนไทยถูกเปลี่ยนถ่ายไปสู่คนต่างชาติ เหล่านี้ทำให้คนไทยเห็นต่างชาติโดยเฉพาะชาติตะวันตกเป็นฝ่ายตรงข้ามที่ไม่หวังดีต่อประเทศไทยและคนไทย มีหนังสือกึ่งวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ตีพิมพ์ออกมาจำนวนมากอธิบายถึงสาเหตุของวิกฤติเศรษฐกิจโดยเชื่อมโยงปัญหาในประเทศว่าเกิดจากคนต่างชาติและนักการเมืองเห็นแก่ได้

ในการเข้ามามีบทบาทของประเทศของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร (ยศในขณะนั้น) ในปี 2544 เขาหันมาให้ความสำคัญแก่ท้องถิ่นในการบริหารงบประมาณซึ่งสอดคล้องกับกระแสการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเองที่เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2525 นำโดยนักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) และนักวิชาการกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง (นาพร อติวานิชยพงศ์, 2552, 141) ต่างกันที่สาระสำคัญของแนวคิดนี้คือการปฏิเสธการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตามแนวทางของระบบทุนนิยม จึงพยายามนำเสนอวิถีชีวิตและสังคมแนวใหม่ซึ่งให้คุณค่าแก่การดำเนินชีวิตทั้งทางวัฒนธรรมและทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านในอดีต การยกย่องภูมิปัญญาชาวบ้าน และเรียกร้องกระบวนการผลิตแบบพอเพียงด้วยเทคโนโลยีแบบพื้นบ้าน เน้นการพึ่งพาตนเอง พยายามหวนกลับไปหาสภาพสังคมและวัฒนธรรมแบบสังคมไทยในอดีตก่อนหน้าที่ทุนนิยมจะเข้ามามีอิทธิพลในเศรษฐกิจสังคมไทย แนวทางนี้เชิดชูคุณค่าวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและชุมชนของหมู่บ้าน ยกย่องภูมิปัญญาชาวบ้าน และวัฒนธรรมของชุมชนชาวบ้าน (ซึ่งมีปัญหาของแนวคิดสายนี้อยู่เช่นกัน ดู นาพร อติวานิชยพงศ์, 2552, 142-146)

อย่างไรก็ตาม ด้วยแนวโน้มเศรษฐกิจโลกที่ก้าวเข้าสู่ทุนนิยมข้ามชาติและนโยบายทางเศรษฐกิจของ พ.ต.ท.ทักษิณ (ยศในขณะนั้น) รวมถึงรัฐบาลต่อมา ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายเงินทุนไปลงทุนข้ามประเทศผ่านการลงทุน

ในตลาดหลักทรัพย์ การให้สัมปทาน และการสร้างและย้ายฐานการผลิตไปยังประเทศต่างๆ นอกประเทศของบริษัทแม่ ทำให้บริษัทต่างชาติเข้ามาลงทุนในไทยจำนวนมากจากความต้องการเงินทุนและเทคโนโลยีจากภายนอกเข้ามาขับเคลื่อนเศรษฐกิจภายใน ไม่ว่าจะเป็นด้านอุตสาหกรรม พลังงาน การเกษตร การท่องเที่ยว หรืออื่นๆ ทำให้นโยบายหลายประการถูกมองว่าช่วยให้ “ต่างชาติ” เข้ามาฉกฉวยประโยชน์จากประเทศไทย โดยนักการเมืองก็ได้ประโยชน์จากการดำเนินนโยบายเช่นนี้ ซึ่งทำให้ประเทศสูญเสียผลประโยชน์ทั้งในทางเศรษฐกิจและทางสังคมวัฒนธรรม

การวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมที่นำมาศึกษาโดยส่วนใหญ่วางตนอยู่บนจุดยืนเช่นนี้ โดยมักแสดงถึงทุนนิยมทำลายท้องถิ่นจนเกิดความล่มสลายของสังคมชนบทในช่วงทศวรรษ 2530 ทั้งในเรื่องที่แต่งขึ้นในยุคสมัยเดียวกันและในสมัยหลัง ดังใน “โลกใบเล็กของซัลมาน” (2533) *หมู่บ้านท่าเข็น* (2535) “บ้านเคยอยู่ (เพื่อชีวิต)” (2548) *วิญญาณที่ถูกเนรเทศ* (2552) อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมเหล่านี้วิพากษ์ทุนนิยมภายในประเทศจากส่วนกลาง ไม่ได้สะท้อนทรรศนะที่มองทุนนิยมเป็นภัยจากนอกประเทศซึ่งเริ่มปรากฏในการวิพากษ์นักท่องเที่ยวและทุนทั้งตะวันตกและทุนไทยทำลายชุมชนทางศาสนาใน “ตานะอูห์มี” (2547) และกล่าวโทษนายทุนนักธุรกิจต่างชาติเป็นสาเหตุของความเสื่อมโทรมของศีลธรรมและสภาพแวดล้อมใน “รอยเดิม” (2549) *มนต์รักอ่าวทองคำ* (2555) และที่ชัดเจนคือเรื่อง *สนิมทองคำ* (2554) ซึ่งนำเสนอชาวตะวันตกเป็นผูุ้กรานและมุ่งทำลายประเทศไทย ขณะที่ใน *แผ่นดินของใคร* (2556) นำเสนอการคืบคลานของกลุ่มทุนต่างชาติที่เข้าครอบครองพื้นที่นาผืนใหญ่เพื่อปลูกข้าวพันธุ์ต่างชาติ ซึ่งแฝงนัยถึงการยึดครองมรดกของชาติอันได้แก่ที่ดินสำหรับการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักในสังคมไทย

วรรณกรรมที่นำเสนอให้ “ชุมชน” มีบทบาทต้านทานทุนนิยมอย่างโดดเด่นมากคือ *เมืองโหล่โหล่* (2535) และ *มนต์รักอ่าวทองคำ* (2555) ในทั้งสองเรื่อง “ชุมชน” ปรากฏตัวขึ้นในรูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่นในระบบประชาธิปไตยที่ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายพัฒนา

ชุมชน แม้ว่าผู้นำท้องถิ่นจากระบบการเลือกตั้งจะไม่มีคุณภาพเพียงพอ
 เรื่องทำให้เห็นว่าชุมชนมีอำนาจที่จะกำกับและควบคุมผู้นำชุมชนของเขา
 ชาวบ้านสามารถโต้แย้งและต่อรองกับผู้นำท้องถิ่นได้ ซึ่งทำให้ชุมชนสามารถ
 ต่อรองและประนีประนอมกับทุนนิยมที่เข้ามาในท้องถิ่นได้ด้วย นอกจากการ
 รวมตัวเรียกร้องและต่อต้านแล้ว “ชุมชน” ยังมีบทบาทในการสร้างหรือพัฒนา
 เศรษฐกิจของตนเองใน *ไต้หวันในภักดี* (2554) ซึ่งชาวบ้านรวมตัวกันพัฒนา
 สินค้าจากผลิตภัณฑ์ไบโอดีเซลเพื่อเป็นธุรกิจของชุมชน หรือในเรื่อง *สิงห์สาไท*
 ชาวบ้านวิพากษ์วิจารณ์นโยบายรัฐบาลที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ทุนขนาดใหญ่
 ในเมืองมากกว่าทุนรายย่อยในชนบทอย่างพวกเขา กระทั่งรวมตัวกันกดดัน
 ฝ่ายรัฐให้ตอบสนองเศรษฐกิจจากหญ้ามากกว่าเอื้อประโยชน์ให้กลุ่มทุนใหญ่
 มองในแง่ดี กล่าวได้ว่าทุนนิยมนี้เองกลับมีบทบาทในการดำรงรักษา
 และเสริมสร้างคุณค่าชุมชนเอาไว้มิให้สูญสลาย แต่ทางรอดของชุมชนคือ
 สิทธิตามระบอบประชาธิปไตยซึ่งเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เลือกและเรียกร้อง
 แนวทางการพัฒนาตนเองในแบบที่ชุมชนต้องการ อย่างไรก็ตามวรรณกรรม
 บางเรื่องแสดงให้เห็นร่องรอยวิธีคิดแบบอนุรักษนิยมในการเสนอทางออกใน
 การแก้ปัญหาทุนนิยมรุกชนบท เช่น *ไต้หวันในภักดี* เสนอแนวทางการทำธุรกิจ
 แบบทุนนิยมอุปถัมภ์ คือทุนใหญ่ช่วยเหลือทุนขนาดเล็ก และดวงใจอัคนี
 เสนอทุนนิยมอุปถัมภ์ที่ชนชั้นกลางผู้มีศักยภาพทางเศรษฐกิจสูงให้ความช่วยเหลือ
 ชาวบ้านในชนบท ความเอื้ออาทรต่อกันทำให้ชาวบ้านที่มีได้ครอบครอง
 ทุนหรือปัจจัยการผลิตสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

ในอีกด้านหนึ่ง มีวรรณกรรมบางส่วนที่ได้แย้งแนวคิดอนุรักษนิยม
 ไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม โดยเสนอให้การก้าวข้ามอดีต คือให้ละทิ้ง
 มายาคติเดิมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและความเป็นไทยตามแนวความคิดแบบ
 อนุรักษนิยม และอยู่กับปัจจุบันที่สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปแล้ว บางเรื่องเสนอ
 การมุ่งหน้าสู่อนาคตโดยต้องทาทางรับมือและประนีประนอมกับทุนนิยมเพื่อ
 ให้คุณค่าดั้งเดิมดำรงอยู่ได้ ดังใน *ขี้ตมแตก!* (2546) อุดมการณ์ชาตินิยม
 ถูกลดทอนลงด้วยการนำเสนอสังคมไทยในฐานะส่วนหนึ่งของสังคมโลก

ประชากรในประเทศมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ซึ่งเห็นได้จากชื่อของตัวละคร ยิ่งไปกว่านั้นการนำเสนอประเทศไทยที่แบ่งเป็นสองส่วนที่เรียกว่า “ไทยแลนด์เหนือ” กับ “ไทยแลนด์ใต้” ยังสะท้อนถึงการสลายความเป็น “ชาติไทย” ในความหมายดั้งเดิมลง และในประเทศเช่นนี้ วิถีชีวิตแบบทุนนิยมได้เติบโตขึ้นอย่างเต็มที่ ขณะที่วิถีไทยแบบดั้งเดิมคือการใช้ชีวิตสมถะ ไม่ผลิตและไม่สะสม กลายเป็นส่วนย่อยในสังคมโลกและแปลกแยก ส่วนความสุขของกะทิตอนตามหาพระจันทร์(2549) ก็แสดงให้เห็นการมุ่งไปข้างหน้ากับสังคมรูปแบบใหม่อย่างทุนนิยมโดยให้ตัวละครเอกออกจาก “พื้นที่แห่งความดั้งเดิม” ไปสู่ “พื้นที่แห่งอนาคต” อย่างกรุงเทพฯ หรือญี่ปุ่นซึ่งล้วนเป็นเมืองทุนนิยม เรื่องยังทิ้งท้ายให้เห็นการประนีประนอมระหว่างสังคมทุนนิยมสมัยใหม่กับวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมจากโครงการผลิตสินค้าในโครงการเอสเอ็มอีของกะทิที่เลือกทำโครงการเกี่ยวกับปลาตะเพียนสาน

วรรณกรรมที่นำเสนอการอยู่กับทุนนิยมอย่างประนีประนอมเป็นแนวคิดสำคัญของเรื่องคือ ลูกสาวฤษี (2549) เรื่องแสดงให้เห็นถึงแนวทางการอยู่ร่วมกันระหว่างวิถีการแสวงหารายได้กับวิถีแห่งศรัทธาซึ่งเป็นเรื่องขัดแย้งกันโดยสะท้อนผ่านความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาวบ้านและหน่วยงานเชิงอนุรักษ์นิยมกับกลุ่มชาวบ้านและหน่วยงานที่มีรายได้จากฤษี ความปรารถนาของเวนดี้ที่อยากให้การเป็นฤษีสามารถ “เป็นอาชีพได้” ดูจะสะท้อนความคิดขัดแย้งนี้ได้อย่างดี ท่ามกลางความขัดแย้งนี้ วิถีคิดแบบทุนนิยมกลับเข้ามาเอื้อให้เกิดความประนีประนอมผ่านการจัดระเบียบวิธีการได้มาซึ่งรายได้โดยไม่หลอกลวงประชาชน และจัดให้การปฏิบัติธรรมให้เป็นสัดส่วนแยกออกจากธุรกิจ รวมถึงการผ่อนเป้าหมายเชิงเศรษฐกิจในการมุ่งหวังกำไรเป็นเป้าหมายสูงสุด ทำให้องค์กรสามารถดำเนินธุรกิจต่อไปได้โดยไม่ขัดแย้งกับแนวทางแบบอนุรักษ์นิยม

กล่าวโดยสรุป การวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทยในทศวรรษ 2530 ถึงทศวรรษ 2550 (2557) ในนำเสนอประเด็นต่าง ๆ นั้นมีความสัมพันธ์กับการต่อต้าน โต้ตอบ และต่อรองสถานการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองและ

สังคมในช่วงเวลาต่างๆ นอกจากนี้ ทฤษฎีวิพากษ์ในวรรณกรรมไทยยังสัมพันธ์กับอุดมการณ์ความคิดซึ่งกำหนดมุมมองต่อทุนนิยม และวรรณกรรมโดยส่วนใหญ่ยึดถือแนวทางแบบมนุษยนิยมเชิงอนุรักษ์ ทำให้การวิพากษ์ทุนนิยมมีแนวโน้มในการต่อต้านหรือปฏิเสธ อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมบางเรื่องแสดงถึงการตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงและเสนอหนทางประนีประนอมกับทุนนิยมที่คืบคลานเข้ามาอย่างปฏิเสธไม่ได้

บทสรุป

การวิจัยเรื่อง ทฤษฎีวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย เป็นการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมไทยในช่วง 3 ทศวรรษ ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ถึงทศวรรษ 2550 (พ.ศ.2557) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษานวนิยายและเรื่องสั้นที่แสดงให้เห็นมุมมองเชิงวิพากษ์ต่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยมุ่งศึกษาแนวความคิดในการวิพากษ์วิจารณ์ทุนนิยม และศึกษาการต่อต้านและต่อรองกับทุนนิยมในวรรณกรรมดังกล่าว

ผลการศึกษาปรากฏให้เห็นว่าการนำเสนอทุนนิยมในนวนิยายและเรื่องสั้นไทยในช่วงสามทศวรรษเป็นการนำเสนอทุนนิยมในมิติต่างๆ คือความสัมพันธ์กับวิถีชนบทและวิถีชีวิตไทย ความสัมพันธ์กับมนุษยธรรมและความเป็นมนุษย์ ความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์กับราชการ การเมือง และเอกชน และสุดท้ายคือความสัมพันธ์กับวิกฤติเศรษฐกิจและการกลับสู่ชนบท

กล่าวได้ว่าในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างทุนนิยมกับวิถีชีวิตชนบทหรือวิถีชีวิตแบบไทยๆ วรรณกรรมที่ศึกษาส่วนหนึ่งนำเสนอวาทกรรมทุนนิยมเป็นตัวการทำลายวิถีดั้งเดิมของสังคมไทย ทำลายความเป็นไทยด้วยการลดทอนคุณค่าภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นเพียงวัตถุดิบสำหรับการอนุรักษ์และขายเป็นสินค้าวัฒนธรรมเท่านั้น ส่วนการมองทุนนิยมโดยสัมพันธ์กับมนุษยธรรมและความเป็นมนุษย์นั้น วรรณกรรมบางส่วนยึดถือแนวคิดมนุษยนิยมในการวิพากษ์ทุนนิยมซึ่งทำลายความเป็นมนุษย์และคุณค่าดีของมนุษย์ลงไป

ส่วนการมองทุนนิยมสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น วรรณกรรมหลัง 2530 มีความชัดเจนว่ามองทุนนิยมเป็นตัวการทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ แต่การเลือกทุนนิยมมานำเสนอนั้นมีประเด็นหลากหลายและหลายเรื่องมีความเฉพาะเจาะจงในบางกรณีโดยมุ่งหมายเสนอตัวเองเป็นเสียงหนึ่งในการเสนอความคิดเห็น เรียกร้อง ต่อต้านกิจการธุรกิจที่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างหวังผลในโลกความเป็นจริง ส่วนการนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างทุนกับภาคราชการ การเมือง ประชาชน และประโยชน์ของประเทศชาติ พบว่าโดยส่วนใหญ่มองว่าทุนนิยมเป็นหนึ่งในต้นทางของการทุจริตในวงราชการและการเมือง ซึ่งเป็นวาทกรรมกระแสหลักในสังคมไทย โดยเฉพาะการตอกย้ำถึงนักการเมืองจากกลุ่มทุนที่เข้ามาเพื่อกอบโกยผลประโยชน์ อย่างไรก็ตาม ในวรรณกรรมบางเรื่องเสนอเสียงที่แตกต่างเป็นมุมมองที่เสนอให้มีการย้อนกลับไปทบทวนความรู้ความเข้าใจความสัมพันธ์เหล่านั้นบนฐานของความเป็นจริงทางเศรษฐกิจในโลกยุคปัจจุบันอย่างรอบด้าน และเท่าทันมากกว่าอาศัยมุมมองด้านเดียว และสำหรับวรรณกรรมไทยหลังวิกฤติเศรษฐกิจ วรรณกรรมจำนวนหนึ่งเสนอการสนับสนุนวาทกรรมกระแสหลักของการปฏิรูประทุนนิยมเมือง และหันกลับคืนสู่ชนบท แต่ขณะเดียวกันวรรณกรรมกระแสรองจากนักเขียนในชนบทบางส่วนก็ยืนยันเช่นกันว่าชนบทมีเงื่อนไขขีดจำกัดไม่ใช่สังคมอุดมคติดังที่เมืองวาดภาพ หลังจากการปรับตัวหลังวิกฤติเศรษฐกิจ ทุนนิยมได้รับการยอมรับมากขึ้นแม้จะยังถูกมองว่านำความเสียหายมาสู่สังคมแต่ก็เป็นวิถีที่เลี่ยงไม่ได้ และหนทางที่เหมาะสมคือการใช้ประโยชน์จากทุนนิยมนั่นเอง

ในการศึกษาทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมควบคู่กับการศึกษาบริบททางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมในแต่ละประเด็นทำให้เห็นว่าการวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมหลัง 2530 ดำเนินควบคู่ไปกับกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจแต่ละช่วงเวลา โดยมีสถานการณ์สำคัญที่นักเขียนให้ความสนใจและหยิบยกมาวิพากษ์วิจารณ์คือกระแสบริโภคนิยมในสังคมไทย วิกฤติเศรษฐกิจ การเติบโตของการท่องเที่ยว การพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศ การเกิดขึ้นของธุรกิจเกษตรผูกขาด และการเติบโตของธุรกิจพลังงาน โดยวรรณกรรม

ที่มุ่งนำเสนอประเด็นเฉพาะเจาะจงสถานการณ์เศรษฐกิจมักมีเป้าหมายที่จะแสดงออกถึงการต่อต้านหรือสนับสนุน ขณะที่วรรณกรรมที่นำเสนอภาพรวมหรือมองย้อนอดีตกลับไปมักแสดงถึงท่าทีการนำเสนอเพื่อเป็นบันทึกเหตุการณ์หรือประจักษ์พยานแห่งยุคสมัยมากกว่า

จากการศึกษาแนวความคิดในการวิพากษ์ทุนนิยมสามารถวิเคราะห์ถึงอุดมการณ์ทางความคิดที่เป็นพื้นฐานของมุมมองที่นักเขียนมีต่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแบ่งเป็นอุดมการณ์สำคัญ 3 ประการ คือ อุดมการณ์มนุษยนิยม อุดมการณ์ลัทธิมาร์กซ์ และอุดมการณ์อนุรักษ์นิยมแบบชาตินิยมและชุมชน/ท้องถิ่นนิยม

อุดมการณ์มนุษยนิยมมักเป็นฐานทางความคิดในการวิพากษ์วิจารณ์ทุนนิยมในฐานะตัวการทำลายความเป็นมนุษย์และคุณค่าของมนุษย์ ขณะที่อุดมการณ์ลัทธิมาร์กซ์ปรากฏในการวิพากษ์วิจารณ์การเอารัดเอาเปรียบของนายทุนที่มีต่อผู้ใช้แรงงาน ผู้บริโภค และเกษตรกรในฐานะเจ้าของปัจจัยพื้นฐานทางการผลิต การวิพากษ์วิจารณ์ระบบศักดินาข้าราชการ นักการเมืองและนายทุนที่ฉกฉวยประโยชน์จากการเข้าไปบริหารประเทศซึ่งเป็นประเด็นสำคัญในทุนนิยมวิพากษ์สมัยหลัง และในการวิพากษ์ทุนนิยมบนพื้นฐานของแต่ละอุดมการณ์ วรรณกรรมหลายเรื่องยังสามารถพบทางออกของสังคมไทยในการอยู่กับทุนนิยมไม่ว่าจะเป็นความตั้งใจหรือเกิดจากความย้อนแย้งของนักเขียนเองก็ตาม ทางออกที่นำเสนอในวรรณกรรมมีทั้งทางออกของปัจเจกบุคคลในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิถีชีวิตของตนเองตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม ทางออกของชนบทโดยการรวมตัวเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งสามารถต่อรองกับอำนาจจากทั้งภายในและภายนอก

กล่าวได้ว่าการวิพากษ์ทุนนิยมในวรรณกรรมไทยในทศวรรษ 2530 ถึงทศวรรษ 2550 (2557) มีแนวโน้มในการเสนอวาทกรรมต่อต้านหรือปฏิเสธทุนนิยมเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่วรรณกรรมบางส่วนเป็นวาทกรรมกระแสรองที่เสนอถึงการอยู่ทุนนิยมอย่างต่อรองและประนีประนอมเพื่อยังประโยชน์แก่ปัจเจกบุคคลและชุมชนแทนที่จะให้ผลประโยชน์ตกอยู่กับนายทุนเพียงฝ่ายเดียว

เอกสารอ้างอิง

- การผูกขาดทางธุรกิจกับการเมือง. 8 ธันวาคม 2006. FTAWATCH กลุ่มศึกษา
ข้อตกลงเขตการค้าเสรีภาคประชาชน. [www.ftawatch.org/
node/10332](http://www.ftawatch.org/node/10332)
- เกศินี จุฑาวิจิตร. (2550). “มอง” เรื่อง ให้ “เห็น” ภาพ: ภาพสะท้อนสังคม
และโลกทัศน์ของนักเขียน. นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- ควายอัน, แดน และ ขาทิล, แซร์รอน. 2554. *ย่อโลกทุนนิยม*. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิเด็ก.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ. (2523). ระบบเศรษฐกิจไทย
ค.1851-1910. ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ). *วิวัฒนาการ
ทุนนิยมไทย*. กท: ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, กลุ่มเศรษฐศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.
- เฉลิมเกียรติ ผิวฉนวน. (2526). *มนุษย์คือชีวิตเล็กๆ ที่งดงาม: ความคิดทาง
จริยศาสตร์ของซูเมกเกอร์*. กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ.
- เดือนเด่น นิคมบริรักษ์. (2555). *การปฏิรูปเพื่อลดการผูกขาดและส่งเสริม
การแข่งขันในเศรษฐกิจไทย*. กรุงเทพฯ: เป้นไท.
- ทีดีอาร์ไอข่าวและธุรกิจไทย แข่งขันแบบไหน ทำไมโตคัปป้า มีกำไรมหาศาล.
7 ตุลาคม 2011. THAIPUBLICA. 7 ตุลาคม. [https://thaipublica.
org/2011/10/tdri-monopoly-seminar/](https://thaipublica.org/2011/10/tdri-monopoly-seminar/)
- นิรมล สุธรรมกิจ. (2551). *สังคมกับเศรษฐกิจ กรณีศึกษาประเทศไทย
(พ.ศ.2500-2545)*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2538). *เศรษฐศาสตร์การเมือง - โลกทัศน์กับการ
วิเคราะห์ระบบและการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- เปรมศิริ ฤทัยเจตน์เจริญ. (2552). 2530-2551 กรุงเทพฯธุรกิจ. กรุงเทพฯ: กรุงเทพฯธุรกิจ Bizbook.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัย กรุงเทพฯ. (พิมพ์ครั้งที่ 3 (ปรับปรุงเพิ่มเติม)). กรุงเทพฯ: ซิลค์เวอร์ม บัค.
- พัฒนาการของเศรษฐกิจไทย. (2560). <http://www.siamintelligence.com/development-of-thai-economy/>
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). พจนานุกรมศัพท์เศรษฐศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.
- ลักษณะสังคมไทย รากฐานทางเศรษฐกิจของสังคมไทยในปัจจุบัน. 17 มกราคม 2555. สังคมนิยมไทย. http://www.thaisocialist.com/thaisocialist1/ka_tha_khaw/Entries/2012/1/17_laksana_sangkham_thiy_rakthan_thang_sersthkic_khxng_sangkham_thiy_n_paccuban.html
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาคนิ (บรรณาธิการ). (2542). พจนานุกรมศัพท์เศรษฐศาสตร์. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. (2523). ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย พ.ศ.2398-2453. ใน จักรทิพย์ นาดสุภา (บรรณาธิการ). 2523. วิชาการทุนนิยมไทย. กท: ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กลุ่มเศรษฐศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุธี ประศาสน์เศรษฐ. (2523ก). ระบบทุนนิยมโดยรัฐในประเทศไทย ค.ศ. 1932-1959. ใน จักรทิพย์ นาดสุภา (บรรณาธิการ). 2523. วิชาการทุนนิยมไทย. กท: ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กลุ่มเศรษฐศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ทุนนิยมวิพากษ์ในวรรณกรรมไทย

สุธี ประศาสน์เศรษฐ. (2523ข). *วิวัฒนาการชนชั้นนายทุนไทย*. ใน จักรทิพย์
นาถสุภา (บรรณาธิการ). 2523. *วิวัฒนาการทุนนิยมไทย*. กท: ฝ่าย
วิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กลุ่มเศรษฐ
ศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Fulcher, James. (2004). *Capitalism: a very short introduction*. Oxford:
Oxford University.